

ΤΟ ΝΗΣΙ ΣΤΟ ΦΩΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Παρουσίαση από τον Ηλία Μπιτσάνη

Ο τόπος λόφοι που έρχονταν από δυτικά και διασχίζονταν από ρέματα τα οποία κατέληγαν στα άλληλα τρία σημεία του ορίζοντα. Ο χώρος κοντά στον Πάμισο που ήταν πλωτός μέχρι τη σημερινή γέφυρα και αποτελούσε γέφυρα με τη θάλασσα. Λιβάδια στους λόφους με ήπιο κλίμα το χειμώνα, στοιχεία ιδανικά για την κτηνοτροφία. Όταν έφευγαν τα νερά στα πόδια της συστάδας των λόφων απλώνόταν ένας τεράστιος εύφορος κάμπος που μπορούσε να δώσει απλόχερα καρπούς. Ο τόπος και ο χώρος πληρούσαν όλες τις προϋποθέσεις κατοίκησης εφόσον το επέτρεπαν οι πολιτικές συνθήκες. Και ήρθαν τέτοιες εποχές αλλιώς οι μαρτυρίες είναι πολύ φτωχές, Κρυμμένες ίσως ακόμη κάτω από τη γη, κατεστραμμένες στην προσπάθεια του ανθρώπου να την εκμεταλλευτεί, συλημένες από αρχαιοκάπηλους, χρησιμοποιημένες σε κατασκευές, παραχωμένες από “ιερές” σκοπιμότητες.

1 ΠΡΙΝ ΤΟ ΝΗΣΙ

Για την κατοίκηση αυτή υπάρχουν ενδείξεις, ευρήματα και ερωτηματικά. Τα σημαντικότερα ευρήματα καταγράφονται σε ρεπορτάζ της εφημερίδας “Θάρρος” το καλοκαίρι του 1903, όταν ξεκίνησαν οι εργασίες κατασκευής νέας εκκλησίας της Ζωοδόχου Πηγής στο μετόχι: “Εκ πάντων των ανωτέρω και των οσημέραι παρουσιαζομένων νέων ευρημάτων, ευλόγως πιστεύεται ότι εν τω ως είρηται χώρω συνοικισμός παλαιάς τινός πόλεως ευρίσκεται αρχαίος και σπουδαιότατος αρχαιότητες ίσως να κρύπτονται”. Οι εργασίες διακόπηκαν και ο Δήμαρχος Δημήτριος Φεσσάς ζήτησε με επιστολή το Νομάρχη να γίνουν ανασκαφές. Τα ευρήματα “θάφτηκαν”, η υπόθεση ξεχάστηκε και τα ευρήματα δεν καταγράφηκαν πουθενά, κάποια από αυτά ίσως είναι κάτω από την εκκλησία.

Ερωτηματικά προκαλεί ένα έκθεμα στο Βασιλικό Μουσείο του Μάριεμοντ στο Βέλγιο. Πρόκειται για Παλλιάδιο της Αθηνάς το οποίο προέρχεται από ιδιωτική συλλογή που δωρήθηκε από τον Raoul Warocque στα τέλη του 19ου αιώνα. Σύμφωνα με όλες τις αναφορές στη βιβλιογραφία, θεωρείται ότι έχει βρεθεί στο Νησί και χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 6ου π. Χ αιώνα. Το πλήθος των βιβλιογραφικών αναφορών υποδηλώνει και την αξία του στη μελέτη αυτής της περιόδου.

Υπάρχει όμως και ένα ακόμη ερωτηματικό. Και αυτό έχει να κάνει με ορισμένα από τα δομικά υλικά της εκκλησίας των Τριών Ιεραρχών και αν αυτά προέρχονται από κάποιο σημείο στο Νησί ή έχουν μεταφερθεί κατά τη συνήθη πρακτική από κοντινές αρχαιολογικές περιοχές.

Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στα τέλη του 19ου αιώνα δεν υπήρχε κανένα ορατό στοιχείο που να παραπέμπει σε οίκηση κατά την αρχαιότητα σύμφωνα με τη μαρτυρία του σχολάρχη Αθ. Πετρίδη ο οποίος είχε υπηρετήσει στο Νησί.

Μια ένδειξη για πιθανή κατοίκηση της περιοχής πριν από τους Φράγκους, είναι η μεγάλη ιδιοκτησία της οικογένειας των Μελισσωνών στην Πελοπόννησο και ειδικότερα στη Μεσσηνία. Οι Μελισσωνοί είχαν εγκατασταθεί στην Πελοπόννησο το 1082 με χρυσόβουλο του αυτοκράτορα Αλέξιου Κομνηνού, στους οποίους είχε παραχωρηθεί και η περιοχή του κάμπου. Ο Θεόδωρος Μελισσωνός ήταν δεσπότης της Μεσσηνίας στα τέλη του 12ου αιώνα με αρχές 13ου πριν την κατάληψη από τους Φράγκους. Μια υποψία οίκησης αυτή την περίοδο αφήνει το ρεπορτάζ της εφημερίδας “Θάρρος” που γράφει ότι λείψανο της βυζαντινής εποχής είναι “ο ών συζυγικός ναΐσκος της Ζωοδόχου Πηγής όστις έχει εντός του εκκλησιαστικού εδάφους τον δικέφαλον αετόν, ού τα ίχνη του χρόνου εισίν εξηλημμένα”. Η βεβαιότητα με την οποία εκφράζεται για την ύπαρξη ναού, σημαίνει ότι κοντά στην (παλιά) Ζωοδόχο Πηγή υπήρχε μικρή εκκλησία η οποία κάποια στιγμή καταστράφηκε για άγνωστο λόγο.

2 ΟΙ ΦΡΑΓΚΟΙ

Έτσι το Νησί ήρθε στο φως της ιστορίας το 1293 μέσα από τη Γαλλική εκδοχή του “Χρονικού του Μορέως”. Σύμφωνα με την αφήγηση, τότε εγκαταστάθηκαν εκεί οι Φράγκοι της Καλαμάτας με επικεφαλής τον Φλωρέντιο ντ’ Αινώ, σύζυγο της Ισαβέλλας Βιλεαρδουΐνου, όταν το κάστρο της καταλήφθηκε από τους Σλάβους. Εδώ συγκεντρώθηκαν οι δυνάμεις των Φράγκων από Ανδρούσα, Ριόλο και Ποντικόκαστρο για την ανακατάληψη. Η οποία έγινε με δόλο καθώς παραδόθηκε ξανά στους Φράγκους από το Φραγκοέλληνα βυζαντινό αξιωματούχο Γεώργιο Σγουρομάλη, ο οποίος το παρέλαβε από τους Σλάβους δήθεν για λογαριασμό του αυτοκράτορα. Μετά πήγε στο Νησί όπου και συναντήθηκε, στο κάστρο. Το κάστρο αποτελούσε “ηβητήριο” χώρο συνάντησης και ψυχαγωγίας για την Ισαβέλλα και το σύζυγό της, ανάλογο με αυτά που υπήρχαν στην Ανδρούσα και άλλα μέρη της Πελοποννήσου. Το 1897 η Ισαβέλλα έμεινε χήρα και τότε αποσύρθηκε μαζί με την κόρη της Ματίλντα ντ’ Αινώ στο κάστρο του Νησιού που της άρεσε πιο πολύ από τα άλλα. Κατά τη διάρκεια της παραμονής της απονέμει αξιώματα σε διάφορους, μεταξύ των οποίων και στον κυρ Βασιλόπουλο. Στο Νησί έμεινε μέχρι το 1301 όταν παντρεύτηκε τον Φίλιππο της Σαβοΐας. Η ανάπτυξη του Νησιού ήταν σημαντική την περίοδο μετά την κατάκτηση από τους Φράγκους έτσι ώστε σύμφωνα με τον Πέτερ Τόπινγκ “κατά την τελευταία περίοδο της Φραγκοκρατίας, η Ανδρούσα και το Νησί ήταν διοικητικά κέντρα μεγαλύτερης σπουδαιότητας από την Καλαμάτα”.

3 Η ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Σε σχέση με αυτή την αφήγηση, το πρώτο ερώτημα είναι αν το κάστρο προϋπήρχε ή κατασκευάστηκε από τους Φράγκους. Τα υπάρχοντα στοιχεία οδηγούν στο συμπέρασμα ότι κατασκευάστηκε από τους Φράγκους στα χρόνια που μεσολαβούν από την κατάκτηση της περιοχής (1205) μέχρι την ιστορική καταγραφή του (1293). Κατά πως φαίνεται από τη χρήση του ήταν μικρό και ενδεχομένως αποσκοπούσε περισσότερο στην προστασία των Φράγκων αξιωματούχων που “διέτριβαν” στο Νησί για λόγους αναψυχής και λιγότερο ως στρατιωτική οχύρωση. Στα “Χρονικά του Μορέως” δεν καταγράφεται ανάμεσα στα κάστρα που κατακτήθηκαν, ούτε στο σημαντικό έργο του Ουίλιαμ Μίλλερ για την Φραγκοκρατία. Ενώ σε νεότερες έρευνες χρονολογείται ως Φράγκικο. Ενισχυτική της άποψης αυτής είναι και η γενική θεώρηση για τα οχυρωματικά έργα σε διάφορες περιόδους που κάνει ο συμπατριώτης μας ιστορικός Βασ. Παναγιωτόπουλος: “Στην επικράτεια της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενός κράτους ενιαίου, κυρίαρχου και με ισχυρή κεντρική εξουσία, σχεδιάζαν και εκτελούσαν τα οχυρωματικά έργα με βάση τις ανάγκες των παραμεθωρίων περιοχών που ήταν εκτεθειμένες στις μαζικές επιθέσεις των στρατιωτικά οργανωμένων εχθρικών πληθυσμών, και όχι με βάση τις τοπικές αμυντικές ανάγκες, όπως συμβαίνει με τις οχυρώσεις “φρουδαλικού τύπου” [...] Η κατάσταση στην Πελοπόννησο από το 13ο ως το 15ο αιώνα είναι εντελώς διαφορετική. Εχθρός εδώ είναι ο γείτονας, ο Φράγκος, ο Βυζαντινός, ο Βενετός, ένας γείτονας που μέσα στο παιχνίδι της εδαφικής αλληλοδιαίσεως των κρατιδίων βρίσκεται παντού. Πολιτικός κατακερματισμός σημαίνει πολλαπλασιασμό των αμυντικών σημείων και, επομένως, οργάνωση του χώρου και του εποικισμού αισθητά διαφορετική από εκείνη που απαντάται σε μια περιφέρεια ενταγμένη σ’ ένα σύστημα ισχυρής και συγκεντρωτικής εξουσίας”. Και ο αρχαιολόγος Νικ. Κοντογιάννης το εξειδικεύει σε σχέση με τη Μεσσηνία: “Οι Φράγκοι εγκαταστάθηκαν στα εύφορα εδάφη της Μεσσηνίας, όπου κτίστηκαν κάστρα-κατοικίες των ευγενών, σύμφωνα με το πνεύμα της φεουδαρχικής κοινωνίας της εποχής. Ο 13ος αιώνας μπορεί να χαρακτηριστεί ως εποχή ευμάρειας, κατάσταση η οποία άλλαξε μετά το 1262, όταν άρχισε η δημιουργία της βυζαντινής επικράτειας, η οποία αργότερα εξελίχθηκε στο Δεσποτάτο του Μορέως. Η Μεσσηνία ουσιαστικά μετατράπηκε σε παραμεθώριο περιοχή, και η ανάγκη για κατασκευή οχυρώσεων έγινε περισσότερο έντονη τόσο από τους Φράγκους, όσο και από τους Βυζαντινούς”.

4 Ο ΤΟΠΟΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Το δεύτερο ερώτημα έχει να κάνει με τον τόπο στον οποίο είχε κατασκευαστεί το κάστρο. Για το θέμα αυτό λείπουν οι αποδείξεις, υπάρχουν όμως ενδείξεις και αναφορές που το τοποθετούν στο χώρο της σημερινής πανηγυρίστρας. Έχουμε δύο σαφείς αναφορές σε χρόνο άυποπτο από πιθανές σκοπιμότητες. Η πρώτη έχει να κάνει με το δημοσίευμα της εφημερίδας “Θάρρος” σχετικά με τα ευρήματα κατά τη διάρκεια εργασιών κατασκευής της εκκλησίας Ζωοδόχου Πηγής το 1903. Σε αυτό αναφέρεται ότι “απεκαλύφθησαν ίχνη οικοδομών ών τα θεμέλια είναι ευρύτατα όντα αποτελούνται εξ ασβέστου μετά κεράμων και λίθων όμοια των ενιαχού σωζωμένων λειψάνων Ενετικών φρουρίων”. Πολύ αργότερα, το 1932, ο καθηγητής Ευστάθιος Σταθόπουλος σε κείμενο για την ιστορία της Μεσσήνης που δημοσίευσε στη “Σημαία” ανέφερε ότι στην πανηγυρίστρα “εντός του ύψους του εδάφους και των κάτω αυτού λιμναζόντων ακόμη υδάτων διακρίνει κανείς και ερείπια παλαιού Ενετικού φρουρίου”. Πέρα από αυτές τις ενδείξεις, όσοι ζήσαμε στην περιοχή πριν από δεκαετίες θυμόμαστε στο χαντάκι νότια της πανηγυρίστρας μεγάλα παραλληληπίπεδα δομικά υλικά και τις αναφορές των παλαιότερων σε κάστρο.

5 ΤΙ ΣΗΜΑΙΝΕΙ “ΝΗΣΙ”

Το τρίτο ερώτημα είναι αν οι Φράγκοι βρήκαν το Νησί και το μετέφρασαν L’ Ille ή συνέβη το αντίστροφο. Η απάντηση σε αυτό είναι ενισχυτική για τη θέση του κάστρου στην περιοχή της Πανηγυρίστρας. Η άποψη που έχει γίνει αποδεκτή αβασάνιστα και αναπαράγεται για αιώνες είναι πως το όνομα το Νησί το πήρε από τους Βυζαντινούς ή τους Φράγκους επειδή υπήρχαν γύρω-γύρω νερά. Και όμως τα πράγματα είναι πολύ διαφορετικά. Σε “λαϊκό γλωσσάρι” της Αρκαδίας διαβάζουμε ότι “νησί” σημαίνει “παραποτάμιος περιοχή με πυκνή βλάστηση”. Ψάχνοντας βρίσκουμε τοποθεσία “Νησιά” δίπλα στο Λάδωνα και “Νησιά” δίπλα στον Πηνειό στην Ηλεία. Η άποψη αυτή υποστηρίζεται από το σπουδαίο συμπατριώτη μας γλωσσολόγο Δ. Γεωργακά ο οποίος σε εκτενές κείμενο σχετικά με τη λέξη “νησί” καταληκτικά αναφέρει ότι “πρέπει να διευκρινιστεί ότι η μεσαιωνική ελληνική κωμόπολη “Νησίον” στη Μεσσηνία ονομάστηκε έτσι λόγω της θέσης της δίπλα στον ποταμό Πάμισο, διότι ο ποταμός αυτός υπερχειλίζει/πλημμύριζε συχνά και όχι επειδή η πόλη περιβαλλόταν από το ποτάμι και έδινε εντύπωση νησιού όπως είχε υποθεθεί”. Ενισχυτική της άποψης για την ελληνικότητα του ονόματος είναι και η άποψη που εκφράζει ο Ουίλιαμ Μίλλερ ο οποίος αναφέρει “το κάστρο του Νησιού ή L’ Ille, όπως το μετέφραζαν οι Φράγκοι”. Έτσι Νησί ήταν περί την Πανηγυρίστρα παραποτάμια περιοχή με πυκνή βλάστηση και όχι όλοι οι λόφοι πάνω στους οποίους χτίστηκε η νεότερη πόλη. Τα “Γαρδελιά” δίπλα στην Πανηγυρίστρα με τους κήπους και τις καρδερίνες, μπορεί να είναι και όνομα περιοχής που δόθηκε την εποχή της Φραγκοκρατίας.

6 ΟΙ ΜΕΛΙΣΣΗΝΟΙ

“Το Νησί στο φως της ιστορίας” την εποχή της Φραγκοκρατίας και μετά τα μέσα του 14ου αιώνα η ανασφάλεια εντείνεται και γενικεύεται για πολλούς λόγους (φραγκοβυζαντινές συγκρούσεις, επιδρομές Καταλανών και Τούρκων πειρατών, μαύρη πανώλη, Λατίνοι τυχοδιώκτες, Αλβανοί ληστές, διαμάχες Παλαιολόγων, του τουρκοβενετικού πόλεμου). Με αποτέλεσμα τις ερημώσεις οικισμών και τον πληθασιασμό των κάστρων. Το Νησί εμφανίζεται και πάλι στην ιστορία το 1428 ανάμεσα σε πόλεις, χωριά

και κάστρα που παραχώρησε ο δεσπότης Θεόδωρος Β΄ Παλαιολόγος στον αδελφό του Κωνσταντίνο (τον τελευταίο αυτοκράτορα στη συνέχεια). Σύμφωνα με τον Μίηλερ, είχε μεταβιβάσει “τη διοίκηση των μεγάλων κτήσεων της οικογένειας των Μελισσηνών, στο διάστημα της ανηλικότητας του τότε αντιπροσώπου” και ανάμεσα σε αυτές περιλαμβάνει το Νησί και την Ανδρούσα. Ακολούθησε η κατάκτηση από τους Τούρκους οι οποίοι προτίμησαν την εγκατάσταση στις πεδινές περιοχές με σκοπό την εκμετάλλευση της γης που ήταν παραγωγική και σε μεγάλη έκταση. Το εντυπωσιακό της υπόθεσης είναι ότι σε όλη τη διάρκεια της τουρκοκρατίας το Νησί κράτησε το όνομά του, παρά το γεγονός ότι τα περισσότερα πεδινά χωριά ήταν τουρκώνυμα. Κάποιες αναφορές σε Δρίζαγα ή Ντρίζαγα έχουν να κάνουν με παραποίηση της αναφοράς του Μελέτιου. Ο οποίος όμως αναφέρεται σε “Νησί του Δρίζαγα” ενώ χαρακτηρίζει τον Πάμισο “ποτάμι του Νησίου”.

7 Η ΠΡΩΤΗ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ

Οι Τούρκοι εγκαταστάθηκαν στο Νησί και κατά πάσα πιθανότητα στην περιοχή αυτού του λόφου (νότια και βόρεια της νεότερης εκκλησίας των Τριών Ιεραρχών) η οποία μάλιστα είναι και η μοναδική που έχει όνομα με τούρκικη καταγωγή: Τσελεπίνα. Η λέξη “τσελεπής” τούρκικης προέλευσης ήταν τίτλος επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στα ελληνικά αργότερα χρησιμοποιήθηκε με τη σημασία του περιποιημένου και καλοντυμένου. Στη βόρεια πλευρά αυτής της περιοχής υπάρχει το “χαβούζ”, τούρκικης προέλευσης λέξη που σημαίνει δεξαμενή. Και ίσως είναι το σημείο που στρατοπέδευαν τα Γαλιλικά στρατεύματα του Μαιζώνα: “Στήσαμε τις σκηνές μας βόρεια της κωμόπολης, στη μέση σκιερών λιβαδιών από ιτιές, λεύκες και άλλα μεγάλα δένδρα υγρών τόπων. Υπήρχε σ’ αυτό το μέρος πηγή με άφθονο νερό με τη δεξαμενή της”. Κατά τον Πετρίδη οι κατακτητές για να προστατέψουν τον τόπο από τις πλημμύρες και να αξιοποιήσουν τον κάμπο, μάζεψαν τους χωρικούς και τους έβαλαν να ανοίξουν τάφρο από την Πιπερίτσα μέχρι τη θάλασσα, διευθετώντας έτσι την κοίτη του ποταμού. Κατά τους μελετητές της περιόδου αυτής σημειώνονται στην Πελοπόννησο εξισλαμισμοί χριστιανών τιμαριωτών οι οποίοι επιχειρούν έτσι να διατηρήσουν τα προνόμια και μετά το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα εμφανίζονται πολύ συχνότεροι εξισλαμισμοί καθώς οι ραγιάδες προσπαθούσαν με τον τρόπο αυτό να επιβιώσουν καθώς οι μουσουλμάνοι είχαν ευνοϊκότερο φορολογικό καθεστώς. Ενώ παράλληλα σημειώθηκε άνοδος του θρησκευτικού φανατισμού σε ορισμένα στρώματα της μουσουλμανικής κοινωνίας. Δύο διαφορετικές πληροφορίες σε σχετικά κοντινό διάστημα προς τα τέλη της πρώτης τουρκοκρατίας, δείχνουν η μια την ύπαρξη κολληήγων που ήταν έτοιμοι να πάρουν τα όπλα για να πολεμήσουν και από την άλλη εμφανίζουν την πόλη εξισλαμισμένη. Όταν το 1659 ο Μοροζίνη προσπαθεί να κάνει αντιπερισπασμό στην Πελοπόννησο για να καταλάβει την Κρήτη ένα από τα ελάχιστα “χωριά” της Μεσσηνίας που είναι έτοιμα να ξεσηκωθούν – και μάλιστα το μόνο πεδινό – είναι το Νησί. Σε σχετικό έγγραφο από τα Ενετικά αρχεία αναφέρεται ότι “ο Αναγνώστης Νικήτας μαζί με τον Ρανήτο, κολληήγοι του Ντουσαγά (;) στάλθηκαν από το χωριό Νησί, για να αναφέρουν σε όλους ότι πήραν οι χωρικοί τα όπλα στην υπηρεσία της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας και ότι είναι περίπου 400 άτομα. Γι’ αυτό λοιπόν στάλθηκαν και να γνωρίσουν με κάποια βεβαιότητα τα πράγματα και να τα βάλουν σε τάξη”. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1668, ο Εβλιγιά Τσελεμπή περιοδεύει την Πελοπόννησο και γράφει ότι το Νησί “είναι ένα μουσουλμανικό χωριό με τριακόσια κεραμοσκέπαστα σπίτια, με αμπέλια και κήπους σε μια θαυμάσια τοποθεσία. Έχει ένα τζαμί και ένα χαμάμ”. Το γεγονός ότι τόσο για την Καλαμάτα, όσο και για την Ανδρούσα αναφέρει πως οι περισσότεροι είναι Ρωμιοί κάνει περισσότερο αξιόπιστη την καταγραφή του. Ακόμη το γεγονός ότι αναφέρει πως είναι “ζε-αμέτι” δείχνει ότι στο Νησί η γη ήταν ημικρατική με την έννοια ότι η ψιλή κυριότητα ανήκε στο κράτος και είχε παραχωρηθεί σε στρατιωτικό ή αξιωματούχο ώστε να εισπράττει τα φορολογικά έσοδα με την υποχρέωση να συντηρεί έναν αριθμό στρατιωτών. Έτσι εξηγείται και ο χαρακτηρισμός ως “κολληήγων” των επαναστατημένων χωρικών.

8 ΤΑ ΟΡΛΩΦΙΚΑ

Ένα χρονικό άλημα για να κλείσουμε τα όσα αφορούν στο κάστρο, για να πάμε στα Ορλωφικά του 1770. Και αυτό γιατί υπάρχει η αναφορά για μάχη στο “Μελίπυργο” και επιχειρείται αυτό να ταυτιστεί με έναν “Μελισσόπυργο” που είχαν κτίσει οι Μελισσηνοί πριν από την έλευση των Φράγκων. Και στην οποία σκοτώθηκε ο Γιάννης Μαυρομιχάλης ή Σκυλογιάννης. Πρόκειται για άποψη η οποία απορρίπτεται από τους μελετητές που έχουν ασχοληθεί με τα Ορλωφικά και κυρίως από τον Σωκράτη Κουγέα και τον Τάσο Γριτσόπουλο. Πρώτος έγραψε γιαυτό το 1870 ο Γερμανός ιστορικός Μέντελσον-Βαρθόλδη το 1870 αναφερόμενος σε “Mylipyrgo”. Αυτός που το μετέφρασε στα ελληνικά ήταν ο Μιχαήλ Παπαρηγόπουλος το 1872 και αναφέρεται σε “Μυλίπυργο”. Ένα χρόνο αργότερα ο Αγγελιος Βλάχος μεταφράζει την περιοχή ως “Μελίπυργο” κατά παρετυμολογία και το υιοθέτησε στη συνέχεια ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος. Ο Κουγέας τοποθετεί τη θέση στους Μύλους του Αημιρού που δικαιολογεί το “Μυλίπυργος”. Ο γηραιός πολιτικός Κωνσταντίνος Φλέσσας στα τέλη του 19ου αιώνα ερευνώντας όσα “μερικοί τινές ανακάλυψαν” αποφαίνεται ότι “ημείς ερευνήσαντες δεν ηδυνήθημεν ν’ ανακαλύψωμεν αν υπήρχε Μελίπυργος”. Μάχη στο Νησί κατά Ορλωφικά έγινε και μάλιστα “σώμα με σώμα” σε διαφορετικά σημεία με πολλή εκδοχές. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Φλέσσα, ο παππούς του Παπαφλέσσα Γεώργιος Φλέσσας με 150 Μεσσήνιους “έσπευσεν εις Νησίον προς υποστήριξιν του Ιωάννη Σκυλογιάννη, συγγενούς του Π. Γερακάρη και εν τη οχυρά οικία του Χατζή Γεωργίου, του καλουμένου Πληηγούρη, επολιορκήθησαν υπό των αίφνης κατελθόντων εκ Τριπόλεως Τούρκων και εφονεύθησαν άπαντες μεταδοθέντος του πυρός εις την οικίαν”. Πρέπει να σημειώσουμε ότι οικογένεια Γερακάρη υπήρχε στο Νησί περίπου το 1700 και αναφέρεται στην απογραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας. Ο Ρουλιέρ σε βιβλίο που κυκλοφόρησε το 1807 αναφέρει ότι: “Ο Μανιάτης καπετάνιος Ιωάννης Μαυρομιχάλης εισέβαλε στο Νησί αφού εγκατέλειψε τους Ρώσους από δυσάρεσκεια. Του επιτέθηκαν 5.000 άνδρες, ταμπουρωμένοι από σπίτι σε σπίτι όλοι οι δικοί του ή σκοτώθηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν ή έφυγαν εκτός από 24. Αντιστάθηκε σε ένα σπίτι για τρεις ημέρες. Εικοσιδύο σκοτώθηκαν. Οι Τούρκοι έβαλαν φωτιά στο σπίτι και με έκπληξη είδαν να βγαίνει ένας γέρος, πληγωμένος και ένα μικρό παιδί”. Ο Αμπέλ Μπλουε γράφει ότι “στο Νησί ο γενναίος Μαυρομιχάλης περιμένοντας κρυμμένος σε ένα σπίτι μαζί με 22 άνδρες, αναχαίτησε για 3 ημέρες τις δυνάμεις των Τούρκων. Ενώ ο Μπορύ ντα Σαιν Βινσεντ γράφει ότι “κάποιοι ισχυρίζονται ότι είναι μέσα σε αυτό το κάστρο που ο Μαυρομιχάλης, πατέρας του σημερινού Πετρόμπεη, αμύνθηκε το 1770 για 3 ημέρες με 22 Μανιάτες ενάντια σ’ έναν τουρκικό στρατό”. Ο γέρο Πιέρρος Μαυρομιχάλης διηγείται στο Ρήγα Παλαμίδα ότι οι “Μαυρομιχαλαίοι έπιασαν τα καλύτερα σπίτια του Νταρειώτη”. Ενώ σύμφωνα με τουρκική μαρτυρία (Χειρόγραφο του Σουλεϊμάν Πενάχ Εφέντη του Μοραϊτή) του 1785 οι Μανιάτες είχαν κλειστεί στους πύργους, δηλαδή σε πυργόσπιτα όπως συνήθιζαν τότε οι πλεόν εύποροι Έλληνες για να προστατεύονται. Υπάρχει μια ακόμη μαρτυρία “Μοραϊτή νομάδα” με τον οποίο μίλησε ο περιηγητής Καστελιάν το 1796 σύμφωνα με την οποία “Στο Νησί έπεσε ένας από τους ηρωικότερους αρχηγούς μας. Αιχμαλωτίστηκε ο αδερφός κάποιου σπουδαίου Μανιάτη καπετάνιου, ο Μαυρομιχάλης. Τα βασανιστήρια και η προοπτική ενός φρικτού θανάτου, έκαμψαν τη δύναμη του χαρακτήρα του: διέφυγε το βασανιστήριο του ανασκολοπισμού χάρη στην υπόσχεσή του στους Τούρκους να χρησιμοποιήσει όλη την επιβολή στους συμπατριώτες του, για να τους πείσει να καταθέσουν τα όπλα και να αποσυρθούν στα βουνά τους”. Συμπερασματικά ο Κουγέας θεωρεί ότι έγινε μάχη στο Νησί η οποία όμως δεν ταυτίζεται με αυτή του “Μυλίπυργου” στην οποία αιχμαλωτίστηκε ο Γιάννης Σκυλογιάννης, ενώ ο Γριτσόπουλος ταυτίζει το παιδί που αιχμαλωτίστηκε με τον περίφημο εξομώτη Γεώργιο Μαυρομιχάλη που έγινε πλοίαρχος του τουρκικού στόλου γνωστός ως Σουκιούρμπεης”. Ο Κουγέας είναι κατηγορηματικός στο ότι δεν υπήρχε κανένας Μανιάτης με προσωνύμιο Σκυλογιάννης και θεωρεί στο σώμα 400 Μανιατών που είχε συγκροτήσει ο Παναγιώτης Μπενάκης εκ των αρχηγών των Ορλωφικών, μπορεί να υπήρχε γενναίος καπετάνιος της οικογένειας Γερακάρη με το όνομα Γιάννης και προσωνύμιο Σκυλογιάννης που έπεσε στο Νησί.

9 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ

Παραμένοντας στην Πανηγυρίστρα και την περιοχή που σύμφωνα με κάποιες ενδείξεις βρισκόταν το Κάστρο, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι ερείπια υπήρχαν ακόμη όταν έφθασαν το Νησί τα Γαλλικά στρατεύματα του Μαιζώνα καθώς αναφέρεται ότι “ένα κάστρο με όψη φεουδαρχική υπήρξε στο Νησί, αλλιά δεν έμειναν πια παρά μόνον χαλάσματα ακόμη αρκετά ψηλά και κομμάτια από πυργίσκους μέσα στις τρύπες των οποίων φώλιαζαν μικρά αρπακτικά πουλιά”.

Όπως φαίνεται, σταδιακά το κάστρο εγκαταλείφθηκε και ερειπώθηκε, και κάποια στιγμή πέρασε ιδιοκτησιακά στη Μονή Βουλήκανου ως μετόχι της. Σχετικά με αυτό θα πρέπει να σημειώσουμε ότι στην ενετική απογραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας το 1699 αναφέρεται ότι η Μονή Βουλήκανου “έχει εις το Νησί μετόχι με εκκλησία ήτανε παλαιά και την ανακένησε το μοναστήρι. Και ήνε η εκκλησία τα Ισόδια της Θεοτόκου, και σπήτια 5 με την περιοχή τους, και απόξω από το μετόχι χωράφια στρέμματα 6”. Και ένα χρόνο αργότερα “έχει και εις το Νησί μετόχι με εκκλησία της Παναγίας και σπήτια 6 με την αυλήν τους. Έχει και απόξω από τη μάντρα χωράφια, και κύπους και είναι στρέμματα 5”. Η έκταση έξω από το μετόχι αντιστοιχεί περίπου με τη σημερινή Πανηγυρίστρα. Στην οποία μεταφέρθηκε το εμπορικό πανηγύρι καθώς το 1927 κατασκευάστηκαν τα πρώτα μπεζεστένια και την τελική τους μορφή πήραν σταδιακά μέχρι το 1931.

10 ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΑΓΙΟΙ ΑΠΟΣΤΟΛΟΙ

Θρησκευτικό επίκεντρο αυτού του κατοικημένου λόφου ήταν οι Άγιοι Απόστολοι. Και με βάση το γεγονός ότι οι εκκλησίες χτίζονταν είτε έξω από τον οικιστικό ιστό ή στην περιφέρειά του, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αυτή βρισκόταν στην άκρη του οικισμού. Από τότε βρισκόταν εδώ δεν γνωρίζουμε, εκείνο το οποίο όμως έχει σημασία είναι η αναφορά που γίνεται στην απογραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας το 1699: “είναι και ο ναός των Αγίων Αποστόλων [...] είναι και άλλος ναός των Αγίων Αποστόλων και είναι χαλασμένη”. Και από τη μορφολογία της εκκλησίας μπορούμε να συμπεράνουμε ότι αυτή υπήρχε ήδη από τον 17ο αιώνα χτισμένη σε άγνωστη ημερομηνία. Ενώ η αναφορά σε “χαλασμένη” εκκλησία μας υποψιάζει για την ύπαρξη μεσαιωνικής εκκλησίας που βρισκόταν κάπου δίπλα και η οποία για κάποιους λόγους είχε εγκαταλειφθεί και είχε κτιστεί η καινούργια. Με τους Αγίους Αποστόλους συνδέεται μια σημαντική πλευρά της μετεπαναστατικής κατάστασης στο Νησί, όταν το χωριό είχε μοιραστεί στα δύο ανάμεσα σε υποστηρικτές του Δ. Καλαμαριώτη και υποστηρικτές του Γ. Δαρειώτη το 1923, σχετικά με την εκλογή αντιπροσώπου στην εθνοσυνέλευση του Αστρους. Ο απεσταλημένος του υπουργείου Εσωτερικών με τις καμπάνες και με τους τελήληδες κάλεσε τους Νησιώτες στους Αγίους Αποστόλους για να ερευνήσει τα όσα καταμαρτυρούσαν οι δύο πλευρές και συνεπύγραφαν πολλοί Νησιώτες την κάθε μια σε σχετικές επιστολές. Όσες μεθόδους και αν προσπάθησε να εφαρμόσει για να... βγάλει άκρη δεν τα κατάφερε και στο τέλος έπεσε... κλητσοπατινάδα μεταξύ των αντιπάλων οπαδών. Τότε ο αντιπρόσωπος κλείστηκε στο νάρθηκα της εκκλησίας και άρχισε να καλεί έναν – έναν για να καταγράψει... με ποιόν είναι, αφού προηγουμένως ο ίδιος ορκιζόταν σε εικόνα του Χριστού ότι θα γράψει αυτό που του είπαν. Τέσσερεις ημέρες κράτησε η διαδικασία και στο τέλος κάλεσε τους παπάδες των ενοριών για να του πουν πόσες είναι οι οικογένειες για να μην υπάρχει... νοθεία. Βρήκε ότι το Νησί είχε 300 οικογένειες και στο αποτέλεσμα βρέθηκε... ισόρροπο αλλιά οι προκριτώτεροι και πλέον ευκατάστατοι ήταν “κατά το του Δαρειώτου”. Για την ιστορία τελικά πήγε ο Καλαμαριώτης. Νεότερη είναι η εκκλησία των Τριών Ιεραρχών, αλλιά παρά την ανάγλυφη πλάκα που υπάρχει στην είσοδο δεν μπορούμε να την χρονολογήσουμε ασφαλώς. Και σε αυτό συντείνει το γεγονός που προαναφέρθηκε με την έννοια ότι αν υπήρχε μεγαλύτερη εκκλησία δεν θα καλούσε γενική συνέλευση εκατοντάδων ο αντιπρόσωπος στην πολύ μικρότερη. Ενώ οι Άγιοι Απόστολοι αναφέρονται ως ενορία για αρκετά χρόνια μετά την επανάσταση.

Σε κάθε περίπτωση το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στα δομικά υλικά της εκκλησίας ανάμεσα στα οποία υπάρχουν κομμάτια από κίονες και παλαιοχριστιανικά σύμβολα. Και αποτελεί ένα μεγάλο ερωτηματικό αν αυτά βρέθηκαν στο Νησί καθώς υπάρχει η αναφορά για αρχαιότητες στην Πανηγυρίστρα ή μεταφέρθηκαν από άλλους αρχαιολογικούς χώρους κάτι το οποίο ήταν σύνηθες .

11 Η ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΕΝΕΤΟΥΣ

Αυτό που δεν έκαναν οι Ενετοί το 1659, το έκαναν το 1686 και μεταξύ άλλων ο Μοροζίνι κατέλαβε το Νησί όπως αναφέρεται στα “Ελληνικά Ανέκδοτα” του Σάθα: “Απριλ. 2 την μεγάλη παρασκευή ήρθε αφέντης ο καπετάν γενεράλης από τη Μάνη με νίκη μεγάλη και εκάλασε και το νησί του Τρίζαλα με κάτεργα είκοσι τρία λιγνά”. Ο Μοροζίνι κατέστρεψε το Νησί την άνοιξη του 1686 κατά το “Ημερολόγιο του Μάτεση” και όπως αναφέρει γενικότερα ο συμπατριώτης μας ιστορικός Βασίλης Παναγιωτόπουλος “ο τουρκοβενετικός πόλεμος υπήρξε ολέθριος για τον πληθυσμό της Πελοποννήσου, τόσο για τους χριστιανούς όσο και για τους μουσουλμάνους. Δεν έχουμε δυστυχώς στοιχεία για τις συνέπειές του. Αν και γνωρίζουμε αρκετά καλά τις διάφορες φάσεις της σύγκρουσης ή κατά κάποιο τρόπο την ιστορία της, δεν γνωρίζουμε τίποτε για το συγκεκριμένο για τις απώλειες του πληθυσμού, την εγκατάλειψη των χωριών ή ακόμη και για το πολύ σημαντικό πρόβλημα της αποχώρησης των μουσουλμάνων”. Στο απόσπασμα του ημερολογίου που αναφέρθηκε δίνεται και ο τρόπος με τον οποίο έφθασε ο Μοροζίνι στο Νησί για να το “χαλάσει”. Ασφαλώς δεν αποβιβάστηκαν οι Ενετοί στη Μπούκα για να έρθουν... με τα πόδια, αλλιώς μπήκαν με 23 γαλιέρες με λεπτό σκαρί και έφθασαν κοντά στον οικισμό καθώς ο ποταμός ήταν πλητός μέχρι ενός σημείου. Μέχρι που δεν γνωρίζουμε, εκείνο το οποίο σίγουρα γνωρίζουμε είναι ότι σχεδόν σε όλους τους χάρτες από τα μέσα του 16ου αιώνα μέχρι τις αρχές του 18ου το Νησί αναφέρεται ως Καλονήσι ενδεχομένως λόγω της προστασίας που προσέφερε ο Πάμισος. Ενώ ανάμεσα στην ακτή και το Νησί εμφανίζεται ένας άλλος οικισμός ή εγκατάσταση με το όνομα Siembica ή με κάποιο παρεμφερές κατά περίπτωση. Ενδεχομένως πρόκειται για μια λιμενική εγκατάσταση στο ποτάμι ή κάποιον οικισμό υποστήριξης κοντά στη θάλασσα. Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι τα στρατεύματα του Μαιζώνα είχαν κατασκευάσει λιμάνι κοντά στην πόλη όπως αναφέρεται σε έκθεση του 1832, αλλιώς στο μεταξύ είχαν δημιουργηθεί προσχώσεις στο ποτάμι και δεν μπορούσαν να μπουν ούτε τα καΐκια. Έχει ενδιαφέρον να δούμε πως είχε διαμορφωθεί οικιστικά το Νησί εκείνη την περίοδο. Χρονολογικά η πρώτη πληροφορία έρχεται από τον Αγγλο περιηγητή Μπέρναντ Ράντολφ κάπου μεταξύ 1671 και 1679. Χαρακτηρίζει το Νησί “μικρή πόλη” και την ονομάζει “Νησιά” διευκρινίζοντας ότι “αποτελείται επί το πλείστον από μικρές νησίδες που δημιουργούνται από μικρά ποτάμια, κι’ οι νησίδες στη λαϊκή ελληνική γλώσσα λέγονται “Νησιά”. Στο κτητορικό της Αγίας Σοφίας στην Καρδαμύλη αναφέρεται ότι η εκκλησία απεγραφίσθη το 1770 από το Γεώργιο Μακρυμάλλη “από χώρα Νησί”. Και ο Σταύρος Σκοπετέας που σχολιάζει το κτητορικό σημειώνει ότι ο ιστοριογεωγραφικός όρος “χώρα” ερμηνεία για να δηλώσει ότι το χωριό ήταν διασπασμένο σε συνοικίες και σε μεγάλη έκταση γης δίνοντας έτσι την εικόνα εκτεταμένης πόλης. Και όλα αυτά δένουν με την απογραφή Γκριμάνι του 1700 που παρουσίασε ο συμπατριώτης μας Βασ. Παναγιωτόπουλος και σύμφωνα με την οποία το Νησί αποτελούσαν τρεις συνοικισμοί: Το Νησί με 90 οικογένειες και πληθυσμό 274 άτομα, το Νησί Λιμοχώρι με 65 οικογένειες και πληθυσμό 265 άτομα και η Ενορία του Σακελλήριου με 39 οικογένειες και πληθυσμό 141 άτομα. Την διασπορά του Νησιού σε συνοικίες επιβεβαιώνει και Ενετικός χάρτης από τα Πολεμικό Αρχείο της Αυστρίας που είχε συνταχθεί για τις ανάγκες κτηματογράφησης που έκαναν οι Ενετοί γύρω στα 1700.

12 Η ΠΛΑΤΕΙΑ ΑΛΩΝΙΩΝ

Η διασπορά σε συνοικίες οφείλεται στη γεωμορφολογία του τόπου όπως παρουσιάστηκε αρχικά και συνεχίσθηκε για πολλά χρόνια και μετά την επανάσταση του 1821. Η κατοίκηση γινόταν στα υψηλότερα σημεία των λόφων και έξω από τους χειμάρρους που σχημάτιζαν οι βροχές. Το 1891 όταν ο Κορύλλιος και Θεοχάρης επισκέπτονται το Νησί γράφουν ότι οι οδοί “είναι στενά τα πλείστα και σκολιαί”. Η διαπίστωση αυτή αντανακλά την πραγματικότητα που περιγράψαμε καθώς οι δρόμοι ακολουθούσαν τη διαδρομή των χειμάρρων. Κάποιες διευθετήσεις έγιναν με την κατασκευή δύο μεγάλων πετρόκτιστων υπονόμων στα τέλη του 19ου αιώνα που περιόρισαν τις μεγάλες κοίτες και διευκόλυναν την οικιστική ανάπτυξη της πόλης. Ο ένας ξεκινούσε ψηλά από την σημερινή Ελευθερίας, έστριβε στην Οθωνος, ακολουθούσε τη Μερηλοπούλου και περνώντας κάτω από σημερινά οικήματα κατέληγε προς το βάλτο. Ο άλλος ξεκινούσε κάπου ανατολικά από το κτήριο της Εθνικής Τράπεζα και συνεχίζοντας στην Τσούση κατέληγε και αυτός στο βάλτο. Με αυτούς και άλλους που έγιναν αργότερα δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις “ενοποίησης” των αρχικά απομακρυσμένων συνοικιών. Τα ρέματα που περιέβαλλαν την περιοχή της πλατείας αλλιά και η οίκηση από τον Τούρκο διοικητή φαίνεται πως είναι και ο λόγος για τον οποίο το Νησί βρέθηκε με τόσο μεγάλο δημόσιο χώρο. Οι πληροφορίες που υπάρχουν δείχνουν ότι στο χώρο που λειτουργεί σήμερα η Τράπεζα Πειραιώς, βρισκόταν το κονάκι του αγά. Η πρώτη πληροφορία που έχουμε είναι από τον Εβλιά Τσελεμπί που γράφει ότι “φιλοξενεί τους ξένους στο κονάκι του ο Ιαρίς αγάς, τόσο πολύ φιλόξενος, που μπορεί να φιλοξενήσει ακόμη και χίλιους καβαλάρηδες”. Η φράση αυτή υποδηλώνει ένα μεγάλο χώρο στον οποίο βρισκόταν το κονάκι, κοντά στο οποίο προφανώς υπήρχαν και άλλα κτίσματα. Για το οποίο η δεύτερη πληροφορία έρχεται πολλά χρόνια αργότερα και πιο συγκεκριμένα από τον δάσκαλο Π. Μπούα ο οποίος τον Αύγουστο του 1830 γράφει προς την κυβέρνηση για το σχολείο στο Νησί: Επεσκέφθησαν επομένως δειχθέντα τινά τόπον αφιερωμένον εις δημόσια καταστήματα, όπου εγκριθείς και ο τόπος δια την οικοδομήν του σχολείου εκλέξαμεν την αρμόδιαν θέσιν, τα θεμέλια του κονακίου λεγομένη. Και πιο κάτω όταν κάνει... προϋπολογισμό γράφει “εξαιρέθηκαν τα έξοδα της πέτρας, όση επιπλέον ήθελε χρησιμεύσει επειδή μέρος ευρίσκεται εις τον ίδιον τόπον”. Ετσι επιβεβαιώνεται η λαϊκή παράδοση που μεταφέρθηκε με τη γραφίδα του δικηγόρου Θεόδωρου Γούνα ο οποίος γράφει ότι όταν ο Ιμπραήμ εγκαταστάθηκε στο Νησί “το διοικητήριο υψούτο εκεί όπου σήμερα η πρώτη του δημοτικού των αρρένων σχολή, ανεγερθείσα επί των ερειπίων εκείνου”. Εκεί τελικά κτίσθηκε το σχολείο στις αίθουσες του οποίου φιλοξενήθηκαν όχι μόνον μαθητές αλλιά και πλήθος κοινωνικών και πολιτιστικών εκδηλώσεων μέχρι το 1939, όταν πουλήθηκε στην Αγροτική Τράπεζα για να στεγάσει της υπηρεσίες της. Και αργότερα κατεδαφίστηκε για να κτιστεί το σημερινό κατάστημα. Από τα παλαιότερα κτίσματα της πόλης είναι και αυτό στη νότια πλευρά της πλατείας, το οποίο στέγασε από το 1903 μέχρι το 1929 το ξενοδοχείο “Πάμισος”. Η μορφή της πλατείας ήταν διαφορετική από τη σημερινή καθώς τη δεκαετία του 1880 ο δήμος είχε κατασκευάσει “δημοτικά μαγαζιά” στη νοτιοδυτική πλευρά της. Μπροστά από αυτά κατασκευάστηκε το 1912 πετρόκτιστη εξέδρα πάνω στην οποία η Φιλαρμονική έδινε παραστάσεις. Τα μαγαζιά κατεδαφίστηκαν ή κάπκαν γύρω στο 1940. Στην πλατεία αποτυπώνεται η προσπάθεια αστικού μετασχηματισμού της πόλης που ήρθε καθυστερημένα. Το 1927 ηλεκτροδοτήθηκε η πόλη. Το 1925 από το δήμο πουλήθηκε στην Εθνική Τράπεζα οικόπεδο και το 1928 ολοκληρώθηκε η κατασκευή του κτηρίου που υψώνεται εμβληματικά μέχρι σήμερα. Το 1926 ξεκίνησαν έρανοι από τη Φιλοπρόοδο Ένωση και κατασκευάστηκε για τις υδρευτικές ανάγκες ανεμαντλία που υπήρχε μέχρι και τη δεκαετία του 1960. Το 1928 άρχισε η διαμόρφωση του πάρκου με προσφορά χρηματικού ποσού από τον Κουμουνδούρο και σε σχέδια του μηχανικού της Εθνικής Τράπεζας Παπαντωνόπουλου. Το 1929 κατασκευάστηκε το ρολόι με δωρεές ομογενών και ένα χρόνο αργότερα άρχισε να λειτουργεί μέσα στο πάρκο η περίφημη “Οαση”. Η πλατεία και το πάρκο χρησιμοποιήθηκαν ως χώρος διεξαγωγής της εβδομαδιαίας ζωπανήγυρης από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1950 όταν μεταφέρθηκε στο “Γουρνοπάζαρο”. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1920 στον ίδιο χώρο διεξαγόταν και το πανηγύρι πριν μεταφερθεί στα μπεζεστένια.

13 ΛΙΜΟΧΩΡΙ ΚΑΙ ΑΓΙΟΔΗΜΗΤΡΗΣ

Η πλατεία και η γύρω περιοχή ήταν ακατοίκητη πέρα από το κονάκι που αναφέρεται και χώριζε το λόφο του Νησιού από τον άλλο λόφο, του Λιμοχωρίου. Πρόκειται για την περιοχή του Αγίου Δημητρίου που βρισκόταν στην άκρη του οικισμού. Δεν ήταν το άλλο όνομα του Νησιού, ήταν το όνομα ενός από τους συνοικισμούς που συγκροτούσαν τη “χώρα Νησιών” όπως προαναφέρθηκε. Η οίκηση σε αυτό το χώρο ενδεχομένως έγινε παράλληλα με αυτή στο Νησί. Ευρήματα δεν έχουμε εδώ παρά μόνον μαρτυρίες παλαιότερων που αναφέρουν στενά πηγάδια που έμοιαζαν με αυτά της μεσαιωνικής εποχής. Η αναζήτηση της προέλευσης του ονόματος έχει ιδιαίτερη σημασία και θεωρώ πως δεν σχετίζεται με λιμό, ούτε φυσικά και με λίμνη καθώς οι αρχαιολόγοι έχουν οριστικοποιήσει τη θέση του “χωρίου Λίμναι” στον Ταΰγετο. Μετά από έρευνα καταλήγω στην άποψη ότι η προέλευση του ονόματος βρίσκεται στα λιβάδια που υπήρχαν σε αυτή την περιοχή και από το μεσαιωνικό “λειμών” που είχε ευρεία χρήση τόσο στην καθημερινή γλώσσα, όσο και στη λόγια και εκκλησιαστική. Έτσι το “Λιμον-χωρι”, το χωριό με τα λιβάδια αναγκαστικά μεταπίπτει σε “Λιμοχώρι” και ανάλογο γλωσσικό φαινόμενο παρατηρείται και σε άλλες περιοχές της χώρας. Ενισχυτικό στην άποψη αυτή είναι το γεγονός ότι η περιοχή από το Νέο Κόσμο και προς τα δυτικά αναφέρεται ως τοπωνύμιο “Παλιολιβάδα”, δηλαδή “παλαιά λιβάδια”. Αυτή η υπόθεση εργασίας είναι συμβατή με το όνομα “Νησί” καθώς και τα δύο ουσιαστικά υποδηλώνουν τόπους με πλούσια βλάστηση που μπορούσε να αναπτυχθεί η κτηνοτροφία. Το σημαντικότερο στοιχείο της περιοχής που χρονολογεί την οίκηση από τη μεσαιωνική εποχή, είναι η ηλικία του Αγιοδημήτρη. Σήμερα απλώς μοιάζει με μια εκκλησία “περίεργη” και ακανόνιστη. Πρόκειται όμως για μια παλιά εκκλησία με προσθήκες της οποίας η μορφή έχει αλλιάξει εντελώς. Σε ανύποπτο χρόνο έχουμε καταγραφές οι οποίες χρονολογούν την εκκλησία από το 12ο αιώνα. Κατ’ αρχήν υπάρχει η καταγραφή της επιστημονικής αποστολής των Γάλλων στην Πελοπόννησο το 1829, με επικεφαλής τον Μπορί ντε Σεν-Βενσάν, στην οποία αναφέρεται ότι “η εκκλησία, πιο σημαντική από όσες είχαμε ακόμη δει στο Μοριά, ήταν ολόκληρη κτισμένη από πέτρες κλημμένες από κάποιες αρχαίες πόλεις των περιχώρων, πιθανόν τη Θουρία ακόμη και τη Μεσσήνη”. Υπάρχει όμως και μια ακόμη αναφορά του αρχιτέκτονα Αμπελ Μπλουέ που ήταν ο διευθυντής Αρχαιολογίας και Αρχιτεκτονικής της αποστολής: “Παρατηρούμε στην πόλη μια μεσαιωνική εκκλησία, αρκετά αξιόλογη αλλιώς και άλλες εκκλησίες μικρότερης σημασίας”. Ο Γάλλος συγγραφέας και ιστορικός Ιωάννης-Αλέξανδρος Μπισόν που ερεύνησε τα μνημεία της περιοχής την περίοδο 1840-1841 γράφει: “Επισκεφθήκαμε την εκκλησία του Νησιού, η οποία είναι βυζαντινής κατασκευής, του 12ου αιώνα, αλλιώς δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον”. Μετά από πολλά χρόνια ο Αθαν. Πετρίδης συνεχίζει να παρατηρεί ότι το μοναδικό μνημείο της πόλης είναι “ο ναός του Αγίου Δημητρίου φέρων τύπον βυζαντινόν’”. Αυτή η αναφορά είναι και εκείνη που “δένει” τις προηγούμενες με τον Αγιο Δημήτριο. Υπάρχει και μια ανάλογη αναφορά του Θεόδωρου Γούνα το 1908: “Τας 300 περίπου ποιμενικής της οικογενείας, καθώς και σήμερα, εις προσευχήν εκάθη τότε ο κώδων του αγίου Δημητρίου, εκκλησίας βυζαντινής τέχνης προ της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως κτισθείσης”. Καταγράφει όμως και διαφωνίες σχετικά με την κατασκευή της εκκλησίας αναφέροντας ότι “η πλειονότης των εν Μεσσήνη γερόντων (διότι έχουσι διαιρεθεί προκειμένου περί της ιστορίας του ναού της πόλεως) δεν συμφωνεί μεθ’ ημών. Υποστηρίζει ότι ιδρύθη τω 1705 υπό Δημητρίου τινός Βρισιώτου καταθέσαντος το πλείστον εξ ιδίων”. Το βέβαιον είναι ότι ο Άγιος Δημήτριος καταγράφεται στην απογραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας από τους Ενετούς το 1699. Η αξία της αναφοράς του Γούνα βρίσκεται στο γεγονός ότι η εκκλησία τότε βρισκόταν στην αρχική της μορφή αφού δεν αναφέρει κάποια επέμβαση και η προσθήκη έγινε αργότερα.

14 ΕΝΟΡΙΑ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΑΝΝΗΣ

Ο τρίτος λόφος που κατοικήθηκε ήταν αυτός της συνοικίας του Αγιάννη, η οποία διασχιζόταν από ρέματα. Τη συναντάμε για πρώτη φορά ως Parochia del Sachelario (σακελλήριος ήταν παλιό εκκλησιαστικό αξίωμα και ο κάτοχός του είχε εποπτικά, ελεγκτικά και δικαστικά καθήκοντα και αρμοδιότητες) στην απογραφή Γκριμάνι το 1700 αλλά ασφαλώς προϋπήρχε καθώς εκκλησία Αγιάννη καταγράφεται στην απογραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας το 1699. Κάνοντας γενική αναφορά στις εκκλησίες της πόλης ο συμπατριώτης μας Βασ. Παναγιωτόπουλος γράφει ότι αυτές “ανάγονται στην όψιμη βυζαντινή περίοδο ή και στην πρώτη Τουρκοκρατία”. Και προσθέτει ότι “για ολόκληρο τον 18ο αιώνα, ο ναός χρησιμοποιείται σταθερά ως επισκοπικός ναός της έδρας (στο Νησί), της Επισκοπής Ανδρούσης”. Η εκκλησία κατεδαφίστηκε το 1838 και κατασκευάστηκε καινούργια η οποία όμως έπαθε μεγάλες ζημιές από το σεισμό του 1886. Στη θέση της με πρωτοβουλία του δημάρχου Καρατζά κατασκευάστηκε καινούργια, η οποία όμως είχε την ίδια τύχη στους σεισμούς του 1927. Τότε δημιουργήθηκαν δύο “στρατόπεδα” καθώς άλλοι ήθελαν την επισκευή της εκκλησίας και άλλοι με επικεφαλής τον παπα Κατσουλίδη την κατασκευή καινούργιας. Κατηγορηματικοί υπέρ της κατασκευής καινούργιας ήταν και οι μηχανικοί των υπουργείων. Ξεκίνησαν έρανοι ανάμεσα στους Νησιώτες σε όλο τον κόσμο, συγκεντρώθηκε ένα ποσό “εκκίνησης” και το 1937 άρχισε να χτίζεται με αργούς ρυθμούς η νέα εκκλησία με ισχυρή θεμελίωση με μπετόν αρμέ και σίδερα λόγω του σεισμογενούς του εδάφους. Στο πόλεμο ήταν ακόμη ημιτελής και τα υλικά που είχαν συγκεντρωθεί τα πήραν οι Γερμανοί. Η εκκλησία έμεινε ημιτελής μέχρι το 1946 όταν με πρωτοβουλία του Μητροπολίτη Χρυσόστομου Δασκαλάκη και εράνους, σε σύντομο χρονικό διάστημα και με πρόχειρο ουσιαστικά τρόπο κατασκευάστηκε η εκκλησία. Στο διάστημα αυτό ως ενοριακός ναός λειτουργούσε ο Άγιος Αθανάσιος. Η εκκλησία πάλι έπαθε σημαντικές ζημιές στο σεισμό του 1986 για να κατασκευαστεί ως καινούργια από το σημείο που είχε σταματήσει το 1937, αφού η θεμελίωση και τα στοιχεία του φέροντος οργανισμού ικανοποιούσαν τις ανάγκες του αντισεισμικού κανονισμού. Στον Αγιάννη έγινε η ταφή του Ιωσήφ Ανδρούσης, στη μνήμη του οποίου με εράνους κατασκευάστηκε προτομή και τοποθετήθηκε αρχικά στην κεντρική πλατεία. Αργότερα μεταφέρθηκε στον Αγιάννη. Σε αυτή τη συνοικία αναπτύχθηκαν εμπορικές δραστηριότητες από την αρχή και λειτούργησε για πολλούς δεκαετίες το παζάρι, πριν αυτό μετακινηθεί στην πλατεία Αθωνίων. Εδώ κατασκευάστηκε το Δημαρχείο στα τέλη του 19ου αιώνα, το οποίο κατά καιρούς φιλοξένησε τις υπηρεσίες της αστυνομίας και τη φιλαρμονική (14).

Με οδηγό τις πηγές και υποθέσεις εργασίας, πορευτήκαμε στην ιστορία του γενέθλιου τόπου μέσα από τα ιστορικά σημεία της ανάπτυξής του. Αγγίξαμε κρίσιμα και ενδιαφέροντα στοιχεία κάτω από το πρίσμα μιας διαδρομής που ενώνει τρεις οικισμούς που έγιναν μια πόλη. Και ασφαλώς δεν εξαντλήσαμε την ιστορία της.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

(1)

“Θάρρος” 5/7/1903

Beth Cohen “The early Greek Palladion Two bronze statuettes in America” - The Journal of the Walters Art Gallery – Vol. 55/56/1998

Nino Luraghi "The ancient Messenians constructions of ethnicity and memory"

Madeleine Jost "Statuettes de bronze provenant Lykosoura

Δ. Β. Βαγιακάκου “Επετηρίς του Μεσαιωνικού Αρχείου”

Αγγ. Τσελάλη “Η πορεία μιας βυζαντινής οικογένειας του Μοριά” - “Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά” 1964

(2)

Αθ. Πετρίδη “Περί των εν Μεσσηνία μεσαιωνικών πόλεων Ανδρούσης και Νησίου” - “Παρνασσός” τ. 10 αρ. 1 (1886)

Αδ. Αδαμαντίου “Τα χρονικά του Μορέως”

Buchon “Principaute Fransaise de Moree et ses haoutes Barronies

Peter Topping “The Post-Classical Documents” - The Minnesota Messenia Expedition

(3)

William Miller “Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα”

Αναστ. Αθ. Παναγιωτόπουλου “Μεσαιωνικής Μεσσηνίας ιστορικογεωγραφικά και Κοντοβουνίων Οικιστικά”

Βασ. Παναγιωτόπουλου “Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας”

“Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών” - Τόμος Β΄

(4)

“Θάρρος” 5/7/1903

“Σημαία” 18/11/1932

(5)

arcadia.ceid.upatras.gr – Λαϊκό Γλωσσάρι

www.levidionloine.com/ladonas και πολλήs ιστοσελίδες σχετικά με το Λάδωνα

Τάσου Γριτσόπουλου “Ιστορία της Γαστούνης” - Πελοποννησιακά ΚΓ΄

D. Georgakaw “Griechische Ortsname – Byzantinische Zeitschrift” - Από το αρχείο του αείμνηστου φίλου Ν. Ζερβή

William Miller “Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα”

(6)

Αναστ. Αθ. Παναγιωτόπουλου “Μεσαιωνικής Μεσσηνίας ιστορικογεωγραφικά και Κοντοβουνίων Οικιστικά”
Γεώργιος Σφραντζής “Χρονικόν”

William Miller “Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα”

Αθ. Πετρίδη “Περί των εν Μεσσηνία μεσαιωνικών πόλεων Ανδρούσης και Νησίου” - “Παρνασσός” τ. 10 αρ. 1 (1886)

Μελέτιου “Γεωγραφία Παλαιά και Νέα” - 1807

(7)

Νίκου Σαραντάκου “Λέξεις που χάνονται”
 Bory de Saint-Vincent Relation du voyage de la commission scientifique de Moree
 Αθ. Πετρίδη “Περί των εν Μεσσηνία μεσαιωνικών πόλεων Ανδρούσης και Νησίου” - “Παρνασσός” τ. 10
 αρ. 1 (1886)
 Γεώργιου Β. Νικοηάου “Εξισημισμοί στην Πελοπόννησο από τα μέσα του 17ου αιώνα έως το 1821”
 Αθ. Καραθανάση “Επαναστατικές κινήσεις στην Πελοπόννησο” - “Πελοποννησιακά” τόμος Η΄
 Εβηλία Τσελεμπή “Οδοιπορικό στην Ελλάδα”
 Νεοκλή Σαρρή “Προεπαναστατική Ελλάδα και Οσμανικό Κράτος, από χειρόγραφο του Σουλεϊμάν Πενάχ
 Εφέντη του Μοραϊτή (1785)”.

(8)

Σωκρ. Κουγέα “Η υπό του Ορλώφ Πελοποννησιακή Επανάστασις” - “Πελοποννησιακά” τ. Α΄
 Τάσου Αθ. Γρισσόπουλου “Τα Ορλωφικά”
 Κ. Φηέσσα “Ιστορία Ιερού Αγώνος” (1898)
 Χαριτίνη Βελισσαρίου “Η Μεσσηνία στις επιστολές του Γάλλου περιηγητού Castellan (1797) – ΓΤοπικό
 Συνέδριο Μεσσηνιακών Σπουδών
 Blue Abel “Expedition scientifique de Moree”
 Bory de Saint-Vincent “Relation du voyage de la commission scientifique de Moree”

(9)

Bory de Saint-Vincent “Relation du voyage de la commission scientifique de Moree”
 Κ. Ντόκου “Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδον της Β΄ Ενετοκρατίας, ανέκδοτα
 έγγραφα εκ των αρχείων της Ενετίας”
 “Σημαία” 21/8/1927, 18/9/1930, 16/9/1931

(10)

Κ. Ντόκου “Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδον της Β΄ Ενετοκρατίας, ανέκδοτα
 έγγραφα εκ των αρχείων της Ενετίας”
 “Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας – Λυτά έγγραφα Α΄ και Β΄ Περιόδου τ. 13

(11)

“Ελληνικά ανέκδοτα περιουναχθέντα και εκδιδόμενα κατ' έγκρισιν της Βουλής” (1867)
 Βασ. Παναγιωτόπουλου “Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας”
 Γεώργιου Β. Νικοηάου “Η Μεσσηνία όπως την είδε το 1832-3 ο Γάλλος αξιωματικός Λακούρ” - “Μεσση-
 νιακό Ημερολόγιο” τόμος Γ΄
 Βασ. Μασινόπουλος μετάφραση του έργου του Μπέρναντ Ράντολφ “Ο Μωριάς στα χρόνια της Τουρκο-
 κρατίας 1671-1679” - “Τριφυλιακή Εστία” τ. 25
 Σταύρου Χ. Σκοπετέα “Εγγραφα ιδιωτικά εκ Δ. Μάνης των ετών 1547-1830”
 “Βενετικοί Χάρτες της Πελοποννήσου” / Τέλη 17ου – αρχές 18ου αιώνα”, επιμέλεια Ολγα Κατσιάρδη-
 Hering (έκδοση ΜΙΕΤ)

(12)

Εβηλία Τσελεμπή “Οδοιπορικό στην Ελλάδα”
 Αρχείο Μίμη Φερέτου – Φάκελλος Μεσσήνη – ΓΑΚ Μεσσηνίας
 Στράτου Κτεναβέα “Μεσσηνιακή Επετηρίς 1908”
 Βασ. Ν. Βεργόπουλου “1929... το πρώτο μας σχολείο στο Νησί”
 Αρχείο εφημερίδων “Θάρρος”, “Σημαία”

(13)

Bory de Saint-Vincent "Relation du voyage de la commission scientifique de Moree"

Bluet Abel "Expedition scientifique de Moree"

Buschon J. "La Grece continentale et la Morea"

Αθ. Πετρίδη "Περί των εν Μεσσηνία μεσαιωνικών πόλεων Ανδρούσης και Νησίου" - "Παρνασσός" τ. 10 αρ. 1 (1886)

Στράτου Κτεναβέα "Μεσσηνιακή Επετηρίς 1908"

(14)

Βασ. Παναγιωτόπουλου "Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας"

Αρχείο εφημερίδας "Πάμισος" στο οποίο έχουν δημοσιευτεί εκτενή άρθρα των Βασ. Παναγιωτόπουλου, Φ. Παπαχατζή και Ηθ. Μπισάνη για την ιστορία του Αγιάωνη

Figs. 11 and 12. Bronze palladion statuette of Athena. Greek, from Nisi, near Kalamata. Morlanwelz, Musée Royal de Mariemont, inv. B 31.

Το παλλάδιο της Αθηνάς που φέρεται να έχει βρεθεί στο Νησί στα τέλη του 19ου αιώνα και εκτίθεται στο Βασιλικό Μουσείο του Μάριεμοντ (Βέλγιο)

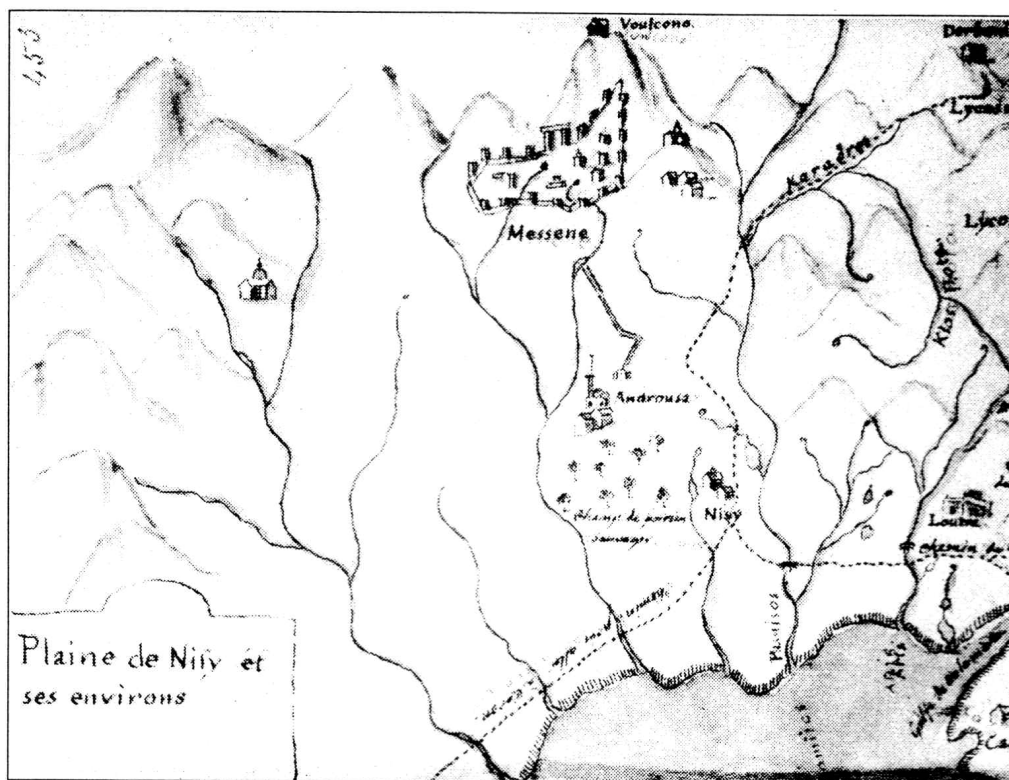

Η σφραγίδα της Ισαβέλλας. Φωτ.:
Schlumberger, 1898, σ. +

DE LA PROVINCE DE LA MOREE, IADIS NOMMEE
PELOPONNESE, ASSIETE, NOMS, ET REGION S
comprises en icelle.

Σε σχέση του Μιντράφω το 1575 εμφανίζονται δεξιά τον Πλαϊόνιο η Σαμβίλια και το Χαλιόντι (Πηγή: Μιχαήλ Τσιλιανός, Χαλιόντιοι και ιστορία 16ος-18ος αιώνας - Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Έρευνας)

7. Ο κάμπος του Νησιού και της γύρω περιοχής. Χάρτης του Fourmont γύρω στα 1730 στον οποίο το Νησί εμφανίζεται με την ένδειξη Nisy και δυτικά του υπάρχει ποταμός διαφορετικός από τον Πάμισο που βρίσκεται στα ανατολικά του.

«plus hastivement que il pot, au chastel de l'ille, qui est de «l'evesquié de Coron»! το φρουρίου τούτου οὐδὲν τῶν ἐρείπτων διασώθη, οὐδ' ἄλλο τι ἐντὸς τῆς πόλεως ἀρχαίων μνημείων ἢ μεσαιωνικόν, εἰμὴ μόνον ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου, φέρων τύπον βυζαντινόν, καὶ ἐν τῷ παραρτῆρι τῆν ὁδὸν τὴν δημοσίαν κειμένῳ ναῷ τῆς ἁγίας Μαρτασκευῆς ἐκτὸς τῆς πόλεως, παρατηρήθησαν ἐπιγραφαὶ τινεὶ μόλις διακρινόμεναι· διότι τὰ γράμματα σχεδὸν ἐξηλείφθησαν ἕνεκα τῆς τριβῆς, τῆς προερχομένης ὑπὸ τῶν πατημάτων τῶν ποδῶν τῶν ἐν αὐτῷ ἐκκλησιαζομένων. Οἱ λίθοι, ἐν οἷς τὰ γράμματα, ἀλλοχθέν μετηνέχθησαν ἔκείσε, καὶ ἐλιθοστρώθησαν· ἀλλὰ πόθεν; ἀγνωστον· μόλις ἐν αὐτοῖς διέκρινον τὰ ὀνόματα «Γερούσια», «Πέτρα», καὶ τινὰ ἄλλα ἀσήμαντα καὶ ἀσυνάρτητα, ὅστε οὐδὲν ἐκ τούτων ἐξάγεται ὄρισμένον καὶ συντελούσιν εἰς τὰς περὶ τῆς πόλεως ταύτης ἐρεῦνας. Κατὰ τὸ livre de la conquisto ἐπὶ Φράγκων ἔμεινεν ἐν αὐτῷ

Το Νησί και το όνομα...

Σε πολλή κείμενα που αφορούν στο γενέθλιο τόπο, χρησιμοποιείται το όνομα "Νησί". Και επειδή ίσως κάποιοι αναρωτιούνται γιατί γίνεται αυτό, θα πρέπει να τονίσω ότι μετά από πολύχρονη έρευνα καταλήγω στο συμπέρασμα ότι το όνομα αυτό αποτελεί την ιστορική ρίζα της πόλης, με αυτό εμφανίστηκε στο προσκήνιο της ιστορίας και ως όνομα προϋπήρχε της πόλης.

Η μετονομασία σε "Μεσσήνη" το 1867 εξυπηρετούσε άγνωστη σκοπιμότητα της εποχής και επικρίθηκε έντονα. Είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι βασικός επικριτής στάθηκε ο σχολάρχης Αθαν. Πετρίδης, ο οποίος χαρακτηρίζει το Νησί μεσαιωνική πόλη και γράφει για τη μετονομασία: «Β. Διατάγματι μετωνομάσθη Μεσσήνη και ωρίσθη πρωτεύουσα επαρχίας Μεσσηνίας, ανέλαβε δηλαδή το αρχαίο όνομα της Μεσσήνης, της αρχαίας πόλεως, ήτις ωκοδομήθη, ως γνωστόν, υπό του Επαμινώνδου υπό τους νότιους πρόποδας τού της Ιθώμης όρους εν κοιλάδι, απεχούση του Νησιού τεσσάρων ώρας προς Β. Ωστε όλλως ακαταλήλητως η τοιαύτη μεταβολή του ονόματος κρίνεται επιστημονικώς». Ο φιλόλογος Αθαν. Πετρίδης ήταν σπουδαίος ερευνητής της τοπικής ιστορίας στη Μεσσηνία, άφησε σημαντικό έργο, διετέλεσε σχολάρχης στο Νησί, πρώτος γυμνασιάρχης στο Γυμνάσιο Καλαμάτας και αργότερα υπουργός Παιδείας⁽¹⁾. Η γνώμη του, διατυπωμένη το 1886, έχει ιδιαίτερη σημασία γιατί αποτελεί προϊόν συστηματικής εργασίας, τόσο σε φιλολογικό όσο και σε ερευνητικό πεδίο.

Νησί ονομάζει τον τόπο των παιδικών του χρόνων και ένας άλλος διαπρεπής επιστήμονας, ο καθηγητής Βυζαντινολογίας Αδ. Αδαμαντίου. Σε κείμενο γραμμένο το 1894 που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό "Παρνασσός", αναφέρει διαρκώς την πόλη με αυτό το όνομα παρά το γεγονός ότι είχε μετονομασθεί από χρόνια σε Μεσσήνη⁽²⁾. Πρέπει να σημειωθεί μάλιστα ότι επιμένει στο όνομα Νησί, παρ' ότι ο ίδιος δεν έχει καταλήξει αν αυτό έχει ελληνική ή φράγκικη προέλευση, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Στην γραπτή έκφραση του Αδ. Αδαμαντίου όμως, κυριαρχεί η ιστορικότητα του ονόματος Νησί.

Η αναφορά στους δύο σημαντικούς πνευματικούς ανθρώπους που συνδέονται άμεσα με το Νησί, κρίθηκε αναγκαία για να καταδειχθεί ότι σε ιστορικό χρόνο, έχουν δοθεί απαντήσεις σε ζητήματα τα οποία οψίμως προέκυψαν στην τοπική ιστοριογραφία, ως αποτέλεσμα φορτίσεων και ιδεοληψιών.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, θα ήταν χρήσιμο αρχικώς να αποσαφηνιστεί ότι στη σημερινή θέση της πόλης ουδέποτε υπήρξε οικισμός με διαφορετικό όνομα καταγεγραμμένο στις φιλολογικές πηγές. Οι απόψεις που έχουν διατυπωθεί μέχρι τώρα, βασίζονται σε διαστρέβλωση των πηγών, σε λανθασμένη ανάγνωση και ανεπαρκή έρευνα της βιβλιογραφίας αλληλά και στοιχείων που είναι δυνατόν να υποστηρίξουν την προσπάθεια σχηματισμού ευκρινούς εικόνας για το "Νησί στο χώρο και το χρόνο". Ως εκ τούτου θα χρειαστεί να ανατρέξουμε σε αυτές και να ανατρέψουμε αντιλήψεις που στηρίζονται σε λανθασμένη θεμελίωση.

Το Νησί ουδέποτε ήταν το χωρίον "Λίμναι" του Παισάνια και πολύ περισσότερο το χωριό Λίμναι, όπως ισχυρίζεται μετά βεβαιότητας ο Θεοδ. Τσερπές. Κατ' αρχήν εννοιολογικά στην αρχαία ελληνική γλώσσα "χωρίον" σημαίνει τοποθεσία και μερικές φορές οχυρά θέση. Έτσι η χρήση του δεν παραπέμπει σε οικισμό και εν προκειμένω η αναφορά έχει να κάνει με τη θέση του ιερού της Λιμνάτιδας Αρτέμιδος. Ο Θεοδ. Τσερπές επικαλείται τον Ουίλιαμ Μάρτιν Ληκ και γράφει ότι σύμφωνα με αυτόν «το χωρίον Λίμναι πρέπει να είναι κάπου γύρω από το Νησί». Θα χρειαστεί να δούμε ακριβώς τι γράφει ο Αγγλος περιηγητής, για να υπάρχει σαφής εικόνα των απόψεών του, οι οποίες θεωρούμε ότι τεκμηριώνουν τον ισχυρισμό μας.

Γράφει λοιπόν ο Ληκ: «Η τοποθεσία στην πεδιάδα του Νησιού, κοντά στην αριστερή όχθη του Παμίσου, δείχνει να είναι η μόνη που μπορεί να καλύψει ικανοποιητικά όλες τις αναφορές της αρχαίας ιστορίας ως προς το "Λίμναι"». Σε άλλο σημείο αναφέρει ότι «οι Λίμναι καταλαμβάνουν περιοχή είτε στη Μακάρια είτε στο Μεσσηνιακό Κάμπο, αριστερά του Παμίσου, και ενδεχομένως σχεδόν απέναντι από τη σύγχρονη πόλη Νησί». Και ακόμη πως «το όνομα "Λίμναι" ιδιαίτερα περίεργα προσαρμόζεται στην ελώδη πεδιάδα γύρω από το Νησί»⁽³⁾. Σύμφωνα με τον ίδιο «οι Λίμναι πήραν το όνομά τους από τα έλη περί το στόμιο του Αρι και του Παμίσου, και φαίνεται ότι βρίσκονταν στην αριστερή όχθη του τελευταίου όχι μακριά από τη θέση της σύγχρονης πόλης Νησί»⁽⁴⁾.

Από τις αναφορές του Ληκ προκύπτουν ορισμένα σαφή συμπεράσματα: Θεωρεί ότι "Λίμναι" ήταν τοποθεσία (situation στο αγγλικό κείμενο) στην ανατολική πλευρά του Παμίσου και μάλιστα ελώδης (marshy plain στο αγγλικό κείμενο), αποκλείοντας έτσι (χωρίς να τον έχει απασχολήσει το θέμα) το ενδεχόμενο να πρόκειται για κατοικημένη περιοχή. Χρησιμοποιεί το Νησί ως σημείο αναφοράς, επειδή θεωρεί ότι και αυτό πήρε το όνομα «από την ομοιότητα των συνθηκών σε αυτή τη θέση», χωρίς να κάνει καμία άληθη σύνδεση μεταξύ τους. Και όταν διαπιστώνει μετά από 25 χρόνια ότι η συμβολή του Αρι με τον Πάμισο δεν γίνεται νοτίως του Νησιού και κοντά στη θάλασσα, αλλήλ νοτίως της Μικρομάνης, τροποποιεί την αρχική του θέση. Προσδιορίζοντας πλέον την τοποθεσία όχι στη συμβολή των ποταμών, αλλήλ σε μια ευρύτερη περιοχή από τη Μικρομάνη μέχρι τη θάλασσα (στο Μεσσηνιακό Κάμπο ή στη Μακαρία όπως αναφέρει).

Τέλος θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα έλη κάλυπταν τεράστια περιοχή ανατολικά του Παμίσου, πράγμα που σημαίνει ότι ακόμη και αν αποδεχόταν κάποιος την άποψη του Ληκ, το ιερό της Λιμνάτιδας Αρτέμιδος θα έπρεπε να βρίσκεται πολύ ανατολικότερα του Παμίσου και σε σημείο το οποίο δεν κάλυπτόταν από νερά καμία εποχή του χρόνου. Ουσιαστικά εκεί που αρχίζουν οι χαμηλοί λόφοι κατά μήκος του εθνικού δρόμου.

Ο Θεόδ. Τσερπές χρησιμοποιεί λανθασμένα την άποψη του Ληκ και στη συνέχεια παραποιεί την άποψη του καθηγητή Αρχαιολογίας Χρ. Τσουντα γράφοντας ότι και αυτός «θεωρεί ότι το χωρίον Λίμναι είναι κάπου γύρω στο Νησί». Αντιθέτως ο Χρ. Τσουντας, στο κείμενο που επικαλείται ο Θεόδ. Τσερπές, γράφει ότι το ιερό της Λιμνάτιδας Αρτέμιδος «ετοποθέτει ο Ληκ εν τη πεδιάδι περί το Νησί, κατόπιν όμως ο Ρος ανακάλυψε την αληθή θέσιν αυτού μεταξύ των ορέων προς τα ηλακωνικά σύνορα»⁽⁵⁾. Η "αληθή θέση" είναι η περιοχή Βόλιμος ή Βόλιμος βορειοδυτικά της Αρτεμισίας, όπου ο Γερμανός Λ. Ρος ανακάλυψε ενεπίγραφες στήλες όπου αναφέρεται η Λιμνάτις. Στο σημείο αυτό τοποθετεί η κρατούσα άποψη τη θέση Λίμναι και μάλιστα γίνονται προσπάθειες από την αρμόδια Εφορεία Αρχαιοτήτων για την ανάδειξη των αρχαιοτήτων που σχετίζονται με το ιερό της Λιμνάτιδας Αρτέμιδος⁽⁶⁾.

Πρέπει ακόμη να σημειωθεί πως όχι μόνον ο Τσουντας θεωρεί ότι είναι σωστή η άποψη του Ρος για τη θέση του χωρίου Λίμναι στην Αρτεμισία, αλλήλ τονίζει με έμφαση ότι «το όνομα Λίμναι δεν είναι εξάπαντος ανάγκη να σημαίνει λιμνάζοντα και σεσηπώτα ύδατα, όπως κοινώς πιστεύεται, αλλήλ δύναται να σημαίνει και πηγάς, ων το ύδωρ συλλέγεται εις λεκάνας ή λάκκους φρεατοειδείς». Και αποδεικνύει ότι στη θέση Βόλιμος υπάρχει τέτοια πηγή και «αρχαίο αβαθές φρέαρ, κυκλιότερες περίπου, κτιστόν διά λίθων όχι πολύ μεγάλων».

Μετά τη σύντομη παρουσίαση των απόψεων που έχουν διατυπώσει ο Ληκ και ο Τσουντας τις οποίες επικαλείται ο Θεόδ. Τσερπές, είναι φανερό ότι το Νησί δεν έχει καμία σχέση με το αρχαίο "χωρίον Λίμναι" και είναι αβάσιμο ό,τι συνδέεται με αυτή την παραδοχή. Όμως ο Θεόδ. Τσερπές για να στηρίξει την άποψή του, παραποιεί και την εργασία του Αθ. Πετρίδη στην οποία αναφερθήκαμε νωρίτερα. Γράφει λοιπόν πως «φαίνεται βέβαιον ότι το χωρίον Λίμναι των αρχαίων είναι η Μεσσήνη και συνεπικουρεί σε αυτό η πληροφορία του Πετρίδη "Παρνασσός" 1877 σελ. 7 ότι καθ' όλην την Βυζαντινήν περίοδον η Μεσσήνη ελέγετο Λιμνοχώρι». Σε κανένα σημείο της εν λόγω δημοσίευσης, όμως, ο Αθ. Πετρίδης δεν αναφέρει κάτι τέτοιο.

Πρέπει ακόμη να τονίσουμε ότι στην περίοδο που αναφέρεται ο Πausανίας, δεν υπάρχει αξιόλογος οικισμός στην περιοχή ανάμεσα στην (αρχαία) Μεσσήνη και τις εκβολές του Παμίσου. Οι ερευνητές της διαδρομής που έκανε ο σπουδαίος περιηγητής, θεωρούν ότι αυτός κινούμενος σχεδόν παράλληλα με τη δυτική όχθη, από τη Μεσσήνη έφθασε μέχρι τις εκβολές του Παμίσου τον οποίο περιγράφει λεπτομερειακά⁽⁷⁾. Κατά μήκος της διαδρομής αυτής υπογραμμίζει ότι η γη είναι καλλιεργημένη, αλλήλ δεν καταγράφει κανέναν οικισμό ή ιερό.

Το Νησί ουδέποτε ήταν "Μεσσήνη" ή "Νέα Μεσσήνη" κατά τους βυζαντινούς χρόνους. Την εκδοχή αυτή υποστηρίζει ο Θεόδ. Τσερπές γράφοντας ότι μετά την επιδρομή των Γότθων του Αλήρηχου γύρω στα 400 μ.Χ. καταστράφηκε η αρχαία πόλη της Μεσσήνης και «από πρόσφυγες της αρχαίας Μεσσήνης και άλλους, κατά τον Δουκάκην ("Μεσσηνιακά" 1906) αποικίστηκε η τωρινή πόλις, που ονομάστηκε τότε Νέα Μεσσήνη ή ίσως και Μεσσήνη απλήως». Θα πρέπει κατ' αρχήν να αποσαφηνίσουμε ότι σε κανένα σημείο του βιβλίου του ο Δημ. Δουκάκης δεν αναφέρει κάτι τέτοιο. Στο απόσπασμα για την

επιδρομή γράφει απλώς: «Πότε η πόλις Μεσσήνη κατεστράφη, αποβαίνει απροσδιόριστον. Φαίνεται όμως ότι κατεστράφη εν αρχή του μεσαίωτος υπό των Γόθων, οίτινες πολλὰς πόλεις κατέστρεψαν και κατερήμωσαν, ως τας επτά ομηρικής τοιαύτας, περιπλέοντες διά την αποικίαν του βυζαντινού κράτους άπασας τας ελληνικάς θάλασσας αφοβώς και άνέτως, έχοντες απειροπληθή πλοία»⁽⁸⁾.

Όπως σημειώνει όμως ο καθηγητής Πέτρος Θέμελης «οι φιλολογικές μαρτυρίες δεν αναφέρουν επιδρομή Γόθων στη Μεσσηνία και ιδιαίτερα στη Μεσσήνη». Και προσθέτει: «Οι αναφορές σε καταστροφή της Μεσσήνης από τους Γόθους βασίζονται στην υπόθεση ότι από τη μετάβασή τους από τη Σπάρτη στην Αρκαδία πρέπει να διέσχισαν και τη Μεσσηνία, επιφέροντες μεγάλες ζημιές στα επιφανή ιερά των Ελλήνων, μεταξύ των οποίων ήταν πιθανότατα και τα ιερά της Μεσσήνης. Η καταστροφή όμως των ιερών π.χ. της Ολυμπίας από τη γοιθική επιδρομή αμφισβητείται, ενώ η καταστροφή του ναού του Διός στη Νεμέα αποδίδεται από τον Χιή στους σεισμούς του 360 ή 370, αυτούς που προκάλεσαν και την πτώση των οικοδομημάτων στη Μεσσήνη»⁽⁹⁾.

Από τα ανασκαφικά δεδομένα που παρουσιάζει ο κ. Θέμελης στην εργασία του για την πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη, συνάγει το συμπέρασμα ότι υπάρχει συνεχής κατοίκηση και χρήση του χώρου από τα τέλη του 4ου αιώνα, πράγμα που σημαίνει ότι η Μεσσήνη δεν εγκαταλείφθηκε. Όπως τονίζει, «ο σεισμός του 360-370 δεν ήταν, όπως φαίνεται, ιδιαίτερα καταστροφικός. Δεν αποτέλεσε τουλάχιστον την κύρια αιτία εγκατάλειψης των μεγάλων κτηρίων ούτε και εξαφάνισε φυσικά τον πληθυσμό, έδωσε απλώς την χαριστική βολή στην πόλη, που είχε αρχίσει νωρίτερα να καταρρέει, ακολουθώντας τις τύχες ολόκληρης της αυτοκρατορίας».

Ο κ. Θέμελης καταγράφει ένα πλήθος ευρημάτων, ενώ προσδιορίζει τις θέσεις των πρωτοβυζαντινών οικισμών στην περιοχή Κρήνης Αρσινόης-Θεάτρου (όπου μετά το 10ο αιώνα φαίνεται ότι εκεί έχει το κέντρο της η βυζαντινή πόλη) και στην περιοχή του Ασκληπιείου (ο οικισμός εγκαταλείφθηκε στη συνέχεια). Εντοπίζει ακόμη τουλάχιστον δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές (4ος-5ος μ.Χ. αιώνας).

Τα αρχαιολογικά τεκμήρια υποστηρίζονται και από φιλολογικές μαρτυρίες. Η Μεσσήνη αναφέρεται στο Συνέκδημο του Ιεροκλήους (συντάχθηκε επί Ιουστινιανού πριν από το 535), ως μια από τις 79 πόλεις της «επαρχίας Ελλάδος ήγουν Αχαΐας υπό ανθύπατον»⁽¹⁰⁾. Από τον 5ο μέχρι και τις αρχές του 9ου αιώνα η πόλη αναφέρεται μέσα στις 7 επισκοπικές έδρες στην Πελοπόννησο⁽¹¹⁾. Επίσκοποι Μεσσήνης εμφανίζονται μετά βεβαιότητας σε διάφορα εκκλησιαστικά έγγραφα, από το 431 μ.Χ. και ενδεχομένως μέχρι το 879 μ.Χ. (για την τελευταία αναφορά υπάρχει διχογνωμία των μελετητών αν πρόκειται για τον επίσκοπο της πελοποννησιακής Μεσσήνης ή της ομώνυμης στην Ανατολική Θράκη). Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα το γεγονός ότι σε επιστολή της Συνόδου της Κορίνθου του 458 μ.Χ. υπογράφει "Ιωάννης Επίσκοπος πόλεως Μεσσήνης"⁽¹²⁾.

Ακόμη και το 10ο αιώνα φέρει το όνομα Μεσσήνη καθώς από τον Βίο του Οσίου Νίκωνος πληροφορούμαστε ότι «ειθ' ούτος ευθύ Κορώνης και Μεθώνης και Μισύνης (δηλ. Μεσσήνης) ην και Βουρκανόν εγχωρίως καλούσιν, επιβάς, εις Αρκάδας αφίκετο»⁽¹³⁾. Ο Γ. Φραντζής στο "Χρονικόν" παρακολουθεί την κατάκτηση της Πελοποννήσου από τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο και αναφερόμενος στην παρουσία του Νικηφόρου Μελισσηνού καταγράφει μεταξύ άλλων ότι σε αυτόν ανήκε η «Ιθώμη, η νυν λεγομένη Μεσσήνη»⁽¹⁴⁾. Προς τα τέλη του 17ου αιώνα η περιοχή αναφέρεται ως Παλαιά Μησεία στην απογραφή της εκκλησιαστικής περιουσίας που έκαναν οι Ενετοί⁽¹⁵⁾.

Μετά από όλα αυτά είναι σαφές ότι η θεωρία ίδρυσης στο Νησί της "Νέας Μεσσήνης" από πρόσφυγες της Μεσσήνης, είναι παντελώς αβάσιμη και δεν διαθέτει ίχνος ιστορικής τεκμηρίωσης, καθώς η αρχαία πόλη ουδέποτε εγκαταλείφθηκε.

Υπάρχει όμως μια ακόμη πλευρά που χρειάζεται να φωτιστεί. Ο Δ. Δουκάκης, ενώ δεν αναφέρεται σε "Νέα Μεσσήνη", θεωρεί ότι το Νησί κατά τη βυζαντινή περίοδο «ήτο έδρα των κατά καιρούς επισκόπων ως αναφέρει ο Le Quien εις το Oriens Christianus». Το σχετικό κείμενο για τους επισκόπους Μεσσήνης δημοσιεύτηκε στο βιβλίο του "Μεσσηνιακά" και στο περιοδικό "Εκκλησιαστικός Φάρος". Ο Θεόδ. Τσερπές, παρακάμπτοντας το γεγονός ότι ο Δουκάκης αναφέρεται σε "Νησί", γράφει ότι «η πόλις αύτη υπό το νέο της όνομα (Μεσσήνη), φαίνεται πως προόδευσε πολύ. Κατά τον Δουκάκην είχε δική της Επισκοπή και αναφέρονται Επίσκοποι Μεσσήνης...». Αναζητήσαμε το πρωτότυπο έργο του Le Quien που έχει εκδοθεί το 1740 και διαπιστώσαμε ότι ουδεμία αναφορά υπάρχει σε μεταφορά έδρας της Επι-

σκοπής Μεσσήνης από την αρχική της θέση, και πολύ περισσότερο στο Νησί. Απλώς ο συγγραφέας σε ελάχιστες λέξεις προσδιορίζει τη θέση της Μεσσήνης με βάση τις αναφορές ιστορικών και εκκλησιαστικών εγγράφων. Είναι πολύ χαρακτηριστικό μάλιστα το γεγονός ότι από τις πηγές αυτές προκύπτει ταύτιση της Ιθώμης με την Μεσσήνη -και δεν μπορούσε να γίνει διαφορετικά, αφού ανάμεσα σε αυτές είναι ο "Συνέκδημος του Ιεροκλήους" και το "Χρονικόν" του Φραντζή⁽¹⁶⁾.

Το Νησί ουδέποτε ήταν "Δρίζαγα". Η σχετική αναφορά υπάρχει κατ' αρχήν στο έργο του Αθαν. Πετρίδη και αναπαράγεται από εκεί και ύστερα διαρκώς: «Επί του ιζ' αιώνας εξερημώθη το Νησί σχεδόν και αποκατέστη κτήμα (τσιφλίκι τουρκιστί) ενός Αγά Τούρκου Ντρίζη καλουμένου, όστις και το όνομα αυτού απέδωκε τη κώμη, Ντρίζαγα καλουμένη, κατά τον γεωγράφον Μελέτιον»⁽¹⁷⁾. Πρόκειται όμως για λανθασμένη αναφορά στο ενδιαφέρον έργο του Μελέτιου. Αναζητώντας το πρωτότυπο διαπιστώνουμε ότι αναφέρει την πόλη ως "Νησί του Δρίζαγα"⁽¹⁸⁾, κάτι το οποίο επαναλαμβάνει ο Διονύσιος Πύρρος ο Θεσσαλός⁽¹⁹⁾. Ο Μελέτιος μάλιστα αναφέρει τον Πάμισο ως "ποτάμι του Νησίου".

Το γεγονός ότι ουδέποτε είχε αντικατασταθεί το "Νησί" από το "Δρίζαγα" επιβεβαιώνουν με τις αναφορές τους σε "Νησί" ο Τούρκος περιηγητής Εβλιά Τσελεμπή το 1668⁽²⁰⁾ και "Νησιά" ο Αγγλος περιηγητής Μπέρναντ Ράντολφ την ίδια περίοδο⁽²¹⁾, ενώ "Νησί" αναφέρεται και σε έγγραφο για τις επαναστατικές κινήσεις το 1659⁽²²⁾. Ακόμη σε ένα πλήθος χαρτών αναφέρεται ως "Calonisi". Κατά το επίμαχο χρονικό διάστημα το Νησί διαφεντεύει ο Ντούσαγας ή Ιαρίς Αγάς σύμφωνα με τις πηγές που προαναφέρθηκαν.

Το Νησί ουδέποτε ήταν "Τροιζήν". Η αναφορά γίνεται από το Μελέτιο και επαναλαμβάνεται από τον Διονύσιο Πύρρο το Θεσσαλό⁽²³⁾ αλλά δεν διαθέτει ιστορική τεκμηρίωση. Μπορούμε να εκτιμήσουμε ότι η πληροφορία βασίζεται σε ένα πλήθος χαρτών του 16ου-17ου αιώνα που αναφέρουν την πόλη "Troezen" κάπου στις όχθες του Παμίσου. Πρόκειται όμως για χάρτες οι οποίοι ακολουθούν το πτολεμαϊκό πρότυπο. Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος τοποθετεί την πόλη αυτή «περί τις πηγές του Παμίσου» και θεωρεί ότι είναι μια από τις 3 μεσόγειες πόλεις της Μεσσηνίας. Ενώ ένας υπολογισμός με βάση τις συντεταγμένες που δίνει, τοποθετεί την Troezen κάπου στα δυτικά του Παμίσου και την (αρχαία) Μεσσήνη στην... ακτή⁽²⁴⁾. Σπουδαίος φυσικός και φιλόσοφος ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, συγκέντρωσε πληροφορίες αλλά δεν ταξίδεψε ο ίδιος. Με δεδομένο το γεγονός ότι ο Πausanias ταξίδεψε στη Μεσσηνία την ίδια σχεδόν περίοδο που έγραφε το έργο του ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, είναι φανερό ότι Troezen στη Μεσσηνία δεν υπήρχε αφού δεν καταγράφεται σε κανένα σημείο της διαδρομής του και από τις δύο πλευρές του Παμίσου.

Το Νησί ουδέποτε ήταν "Στενύκλαρο". Η αναφορά αυτή υπάρχει σε πλήθος πηγών του 19ου αιώνα⁽²⁵⁾ σε μια περίοδο κατά την οποία το ενδιαφέρον για την αρχαιολογία έχει φθάσει στο κατακόρυφο και επιχειρείται πολύ συχνά η ταυτοποίηση τόπων της αρχαιότητας με αυτούς της νεότερης Ελλάδας. Ανάλογο είναι και η πρακτική ορισμένων χαρτογράφων του 18ου αιώνα που τοποθετούν την πόλη Stenyclarus στη δυτική όχθη του Παμίσου στο ύψος του Νησιού, όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια. Υπάρχει όμως η μαρτυρία του Pausanias σύμφωνα με την οποία το "Στενυκλάριο πεδίο" βρισκόταν στην περιοχή ανατολικά του Μεληγαλά⁽²⁶⁾, ενώ νεότεροι μελετητές προσδιορίζουν στην ίδια θέση το Στενύκλαρο⁽²⁷⁾.

Το Νησί ουδέποτε ήταν "Λιμοχώρι". Εδώ όμως τα πράγματα παρουσιάζουν πολύ μεγαλύτερο ενδιαφέρον καθώς σχετίζονται με τη συνοικία Λιμοχώρι στην περιοχή του Αγ. Δημητρίου. Η οποία μαρτυρείται ιστορικά για πρώτη φορά στα τέλη του 17ου αιώνα στην απογραφή των Ενετών⁽²⁸⁾. Στις αρχές του 20ού αιώνα στην τοπική ιστοριογραφία εμφανίζεται ένα κείμενο του Θεόδ. Γούνα όπου για πρώτη φορά υποστηρίζεται ότι το όνομα Λιμοχώρι προέρχεται εκ παραφθοράς από το "Λιμοχώρι" το οποίο είχε ονομασθεί έτσι λόγω «των τότε πολλών τελημάτων»⁽²⁹⁾. Από τότε επαναλαμβάνεται διαρκώς χωρίς να υπάρχει η ελάχιστη τεκμηρίωση. Θεωρούμε απίθανη την παραφθορά, καθώς δεν υπάρχει κανένας λόγος, ενώ σε όλη τη χώρα συναντούμε ένα πλήθος από Λιμοχώρια, συνήθως δίπλα σε λίμνες. Αντίθετα βάσιμα μπορούμε να υποθέσουμε ότι το όνομα προέρχεται από παραφθορά του "λιμων-χωρι", το οποίο πράγματι δύσκολα προφέρεται. Και σημαίνει περιοχή με λιβάδια, κάτι το οποίο πρωτίστως την χαρακτηρίζει σε όλη την ιστορική διαδρομή μέχρι τους νεότερους χρόνους. Η εκδοχή αυτή ενισχύεται

από το γεγονός ότι η περιοχή γύρω από το Λιμοχώρι μέσα και έξω από το σχέδιο πόλης (δεξιά και αριστερά του εθνικού δρόμου) ονομάζεται Παλιολιββαδα όπως προκύπτει από ένα πλήθος συμβολαίων. Από την αναζήτηση τοπωνυμίων σε όλη την Ελλάδα, συναντήσαμε άλλη ένα που είναι ταυτόσημο. Είναι το τοπωνύμιο "Λειμούρια" που εντοπίσαμε σε τοπικό λεξικό της Αγιάσου Λέσβου⁽³⁰⁾. Πρόκειται για λιόφυτη περιοχή της περιφέρειας αυτής σε μια κατηφορική πλαγιά. Σύμφωνα με την ερμηνεία «από τα ποηλιά νερά η πλαγιά λασπώνεται και μετατρέπεται σε ένα χλιοερό λιβάδι (λειμώνας) εξ ου και η ονομασία της περιοχής [λειμών > λειμ + ουρι (κατάληξη όπως στήθος > στηθούρι) > λειμούρια]». Μια τέτοια παραδοχή οδηγεί και σε χρονολόγηση της ηλικίας του οικισμού. Γιατί η λέξη "λειμών" μπορεί να προέρχεται από την αρχαία και να εμφανίζεται ως λόγια σήμερα, ως "λειμώνας" όμως είναι στοιχείο της δημοτικής μεσαιωνικής γλώσσας⁽³¹⁾. Μπορούμε συνεπώς να συμπεράνουμε ότι το Λιμοχώρι ήταν μεσαιωνικό χωριό και έχει μεγάλο ενδιαφέρον η προσπάθεια να τοποθετηθεί ακριβέστερα στο χρόνο. Τη λύση ενδεχομένως θα μπορούσε να δώσει η εκκλησία του Αγίου Δημητρίου, που φαίνεται ότι είναι ο πυρήνας γύρω από τον οποίο αναπτύχθηκε το χωριό. Σε ανύποπτο χρόνο έχουμε καταγραφές οι οποίες χρονολογούν την εκκλησία από το 12ο αιώνα. Κατ' αρχήν υπάρχει η καταγραφή της επιστημονικής αποστολής των Γάλλων στην Πελοπόννησο το 1829, με επικεφαλής τον Μπορύ ντε Σαιν-Βενσάν, η οποία εντοπίζει την εκκλησία και στη σχετική έκδοση σημειώνονται τα εξής: «Η εκκλησία, πιο σημαντική από όσες είχαμε ακόμη δει στο Μοριά, ήταν ολόκληρη κτισμένη από πέτρες κλημμένες από κάποιες αρχαίες πόλεις των περιχώρων, πιθανόν τη Θουρία ακόμη και τη Μεσσήνη»⁽³²⁾. Η συνέχεια είναι αποκαλυπτική για μια σειρά ζητήματα που αφορούν στην τοπική ιστορία: «Με αυτόν τον τρόπο στην Ελλάδα τα υλικά των κτηρίων περνούν από τον έναν τόπο στον άλλο. Κανένας δεν κοπιάζει εδώ και καιρό πια να λαξεύσει ένα κομμάτι μάρμαρο ή το παραμικρό κομμάτι οποιασδήποτε οικοδομής, αλλιώς θα ψάξει να βρει τις απαραίτητες μάζες έτοιμες εκεί που η αρχαιότητα τις είχε πρωταρχικά τοποθετήσει, και οι ναοί που είχε κτίσει, για τόσο καιρό αντικείμενο λατρείας των παλιών, δεν είναι πια για τους σύγχρονους παρά ένα είδος πλατομείου». Υπάρχει όμως και μια ακόμη αναφορά του σπουδαίου αρχιτέκτονα Αμπελ Μπιλούε που ήταν ο διευθυντής Αρχαιολογίας και Αρχιτεκτονικής της αποστολής, στην οποία σημειώνονται τα εξής: «Παρατηρούμε στην πόλη μια μεσαιωνική εκκλησία, αρκετά αξιόλογη αλλιώς και άλλες εκκλησίες μικρότερης σημασίας»⁽³³⁾. Όπως φαίνεται η εκκλησία κάνει εντύπωση σε ειδικούς αλλιώς και στρατιωτικούς που επισκέπτονται την περιοχή συμμετέχοντας στην επιστημονική αποστολή.

Θα περάσουν κάποια χρόνια για να συναντήσουμε την επόμενη και πολύ συγκεκριμένη αναφορά για την εκκλησία. Ο σπουδαίος Γάλλος συγγραφέας και ιστορικός Ιωάννης-Αλέξανδρος Μπυσόν που ερεύνησε τα μνημεία της περιοχής την περίοδο 1840-1841 γράφει: «Επισκεφθήκαμε την εκκλησία του Νησιού, η οποία είναι βυζαντινής κατασκευής, του 12ου αιώνα, αλλιώς δεν παρουσιάζει κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον»⁽³⁴⁾. Μετά από ποηλιά χρόνια ο Αθαν. Πετριδής συνεχίζει να παρατηρεί ότι το μοναδικό μνημείο της πόλης είναι «ο ναός του Αγίου Δημητρίου φέρων τύπον βυζαντινόν»⁽³⁵⁾. Ο βυζαντινολόγος Μπον που πέρασε από την περιοχή τη δεκαετία του 1950, αναφέρεται στην εκτίμηση του Μπυσόν και τονίζει ότι δεν είδε «καμία αρχαία εκκλησία»⁽³⁶⁾. Το παράδοξο έχει τη δική του ερμηνεία: Ο Μπον δεν γνωρίζει ότι η εκκλησία που αντικρίζει είναι κτισμένη σε δύο φάσεις. Η ανατολική πλευρά είναι αυτή στην οποία αναφέρονται όλοι οι ερευνητές του 19ου αιώνα, ενώ η δυτική που είναι και υψηλότερη, αποτελεί επέκταση της εκκλησίας τη δεκαετία του 1920.

Σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, η εκκλησία που κινεί το ενδιαφέρον όλων είναι αυτή του Αγίου Δημητρίου. Οι μαρτυρίες συγκλίνουν σε αυτό και αποτυπώνονται ευκρινώς στο σχέδιο πόλης του 1875, στο οποίο φαίνεται ο Αγ. Δημήτριος ως η μοναδική εκκλησία που υπήρχε στην πόλη και μάλιστα στις διαστάσεις της βυζαντινής της μορφής.

Η χρονολόγηση της εκκλησίας το 12ο αιώνα (με όση ακρίβεια θα μπορούσε να γίνει αυτή), υποδηλώνει ότι στην περιοχή υπήρχε έντονη ανθρώπινη δραστηριότητα εκείνη την εποχή. Με δεδομένο το γεγονός ότι ήδη η κατάληξη "-χωρι" χρησιμοποιείται ευρέως το 13ο-14ο αιώνα⁽³⁷⁾ μπορούμε να υποθέσουμε πως το Λιμοχώρι εμφανίζεται σχεδόν παράλληλα με το Νησί και τελικά ενσωματώνεται σε αυτό. Ενδεχομένως επειδή το Νησί ήταν και το σημείο αναφοράς των Φράγκων λόγω του κάστρου στο οποίο έμενε κατά καιρούς η Ιζαμπώ.

Τελικά το Νησί ήταν και το πρώτο όνομα της πόλης που καταγράφηκε στην ιστορία. Αναφέρεται

για πρώτη φορά στη γαληνική εκδοχή του "Χρονικού του Μορέως". Ο Αδ. Αδαμαντίου παρουσιάζοντας τα "Χρονικά", σημειώνει ότι σε σχέση με τις γαληνικές ονομασίες «ιδιαιτέρως σημειωτέον το Isle, το οποίον είναι μετάφρασις της σημερινής ονομασίας Νησί. Καθόλου όμως παρατηρώ ότι δύσκολον είναι ν' αποφανθώμεν μετά τινός ασφαλείας, πριν ή επιτελεσθή εξηκριβωμένη των τοιούτων έρευνα, πότε οι Γάλλοι κατακτηταί μετέτρεψαν όνομα τι ελληνικόν προϋπάρχον εις το κατ' αυτούς ιδίωμα, και πότε γασμούλιος χρονογράφος έδωκεν εις τα υπό των Φράγκων κατά πρώτον τεθέντα ονόματα τύπον ελληνικόν, τον οποίον αυτός έπλησεν ή εύρεν επικωριάζοντα»⁽³⁸⁾. Τέτοια έρευνα ασφαλώς δεν έγινε και είναι εξαιρετικά δύσκολο από γραπτές πηγές να οδηγηθούμε σε ασφαλή συμπεράσματα. Όμως νομίζουμε ότι με την συνδρομή της λαϊκής παράδοσης, των τοπωνυμικών της Πελοποννήσου και της Γλωσσολογίας μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για ελληνική λέξη. Η πρώτη σκέψη γεννήθηκε στην αναζήτηση στοιχείων για να δημιουργηθεί ένα πρόπλασμα για τοπικό γλωσσάρι. Αναζητήσαμε αντίστοιχα αρκαδικά και διαπιστώσαμε ότι "νησί" στην λαϊκή γλώσσα σημαίνει «παραποτάμια περιοχή με πυκνή βλάστηση»⁽³⁹⁾. Συνεχίσαμε αναζητώντας επιβεβαίωση αυτής της έννοιας και διαπιστώσαμε ότι δίπλα στο Λάδωνα υπάρχει τοποθεσία "Νησιά", ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς⁽⁴⁰⁾. Επόμενος σταθμός τα "Νησιά" του Πηνειού στην Ηλεία και μάλιστα στην εδαφική περιφέρεια της Γαστούνης η οποία μοιάζει εξαιρετικά με το Νησί. Σύμφωνα με τον Τάσο Γρισσόπουλο, τα "Νησιά" είναι «έκτασις παραποτάμια, που όταν ο Πηνειός εξεχειλίζε, αυτή η κτηματική έκτασις, διεκρίνεται γιατί ήταν υψηλότερα»⁽⁴¹⁾. Μετά από όλα αυτά είναι φανερό πλέον ότι το τοπωνυμικό "Νησί" έχει συγκεκριμένη έννοια για την Πελοπόννησο, συναντάται σε τρεις νομούς και σε διαφορετικά ποτάμια. Ως εκ τούτου πρόκειται για τοπωνύμιο ελληνικής προέλευσης, το οποίο έδωσε και το όνομα στη μεσαιωνική πόλη καθώς είναι γνωστό ότι κατά κανόνα το τοπωνύμιο προϋπάρχει του οικισμού που το φέρει.

Στην πορεία διαπιστώσαμε ότι η άποψη αυτή υποστηρίζεται επιστημονικά και από τον διαπρεπή Μεσσήνιο γλωσσολόγο Δ. Γεωργακά ο οποίος γράφει:

"Νήσος" ονομαζόταν ένα τμήμα της πόλης των Συρακουσών και ακόμη και σήμερα υπάρχει στη Σικελία τοπωνύμιο "Νάσο". Νήσος είναι όνομα χωριού στην Ηπειρο και στην Κύπρο υπάρχει χωριό που λέγεται "η Νήσου", το οποίο περιβάλλεται στο μεγαλύτερο μέρος του από ποτάμι (ονομάστηκε "Nison" από τους Φράγκους). Στην υποσημείωση αναφέρεται ότι κατά πάσα πιθανότητα η μορφή σε γενική "η Νήσου" προέρχεται από την έκφραση "εις της Νήσου (την περιοχή)".

Υπάρχει όνομα πόλης "Νησί" στη Μεσσηνία, τρεις φορές όνομα χωριού στην Κρήτη και δύο φορές στη Μακεδονία. Ως όνομα τόπου απαντάται συχνά, συγκεκριμένα δύο φορές στη Χίο η λέξη "Νησίν", "Νησί" στη Ζάκυνθο, κοντά στα Καλάβρυτα, στην Τριφυλία, "Ν'σί" στην Παρνασσίδα, ο δε πληθυντικός "τα Νησιά" χρησιμοποιείται για όνομα τόπου στη Φθιώτιδα, "Αν' 'σά" στην Ηπειρο (βορείως των Ιωαννίνων).

Από την ίδια οικογένεια προέρχονται τοπωνύμια υποκοριστικά: "Νησάκι" στην Τριφυλία και Αρκαδία, "Νησέλλι" στη Μακεδονία, "Νησελλούδι" επίσης στη Μακεδονία. Με τη σλαβική κατάληξη -iste απαντάται χωριό "Νησίστα" στην περιοχή Αρτας-Φιλιππιάδας. Ορισμένα τοπωνύμια προερχόμενα από το ουσιαστικό "νήσος" προσδιορίζουν πράγματι ένα νησί ή έναν τόπο/μέρος με νησιωτικό χαρακτήρα στη θάλασσα ή στην ακτή, όπως π.χ. "νησί" ένας μικρός όρμος στη Φολλέγανδρο, "Νησί" στην Πελοπόννησο ένα μικρό ακρωτήριο που σχηματίζει το μικρό λιμάνι του Λεωνιδίου, "νησί" ένα απότομο ύψωμα στην ακτή της Σκύρου, "Πέρα νησί" ένα τοπωνύμιο σε ακρωτήριο της Ζακύνθου, "Νησάκα" (η) ένας ύφαλος στην ακτή του Πανόρμου, "Νησακούλλι" ένας ύφαλος (ή βράχια στη θάλασσα) στην Τριφυλία (Γαργαλιάνοι) κ.α. Τα τοπωνύμια αυτά γίνονται κατανοητά χωρίς περαιτέρω επεξήγηση. Όταν, ωστόσο, έχουμε τα ίδια ή παρόμοια τοπωνύμια ή ονόματα πόλεων στην ενδοχώρα, δεν είναι εύκολο να κατανοήσουμε γιατί προσδιορίζονται με τη λέξη "νησί" ή παράγωγες λέξεις. Πολλοί έχουν προσπαθήσει να εξηγήσουν το φαινόμενο λέγοντας ότι οι τοποθεσίες αυτές παρουσιάζουν ομοιότητες με νησιά. Π.χ. "Ν'σί" στην Παρνασσίδα, ένας λοφίσκος στη μέση μιας επίπεδης περιοχής λόγω της ομοιότητάς του με αναδυόμενο νησί, "Αν' 'σά" όνομα χωραφιών/λιβαδιών στην Ηπειρο διότι από μακριά δίνουν την εντύπωση νησιών κ.ο.κ. Η εξήγηση αυτή είναι βέβαια φυσιολογική αλλά μου φαίνεται ότι το ζήτημα έγκειται αλλιώς. Στην πρώτη πινακίδα της Ηράκλειας* απαντάται το ουσιαστικό "νάσος" και "Νάσο" ονομάζεται μία κωμόπολη δυτικά της Μεσσηνίας της Σικελίας (με τη μορφή "Νάσος" σε πηγή του 1182), επίσης συναντάμε τις μορ-

φές "νασίδα" (στο Reggio, Bona), "νασούδα" σε πηγή του 1042 και "νασίτα" (κοντά στη Μεσσήνη της Σικελίας). "Νασίδα" στο Reggio, Bona σημαίνει "ήλωριδα καλλιιεργούμενης γης κατά μήκος ποταμού" και "νασίτα" σημαίνει "καλλιιεργούμενο κτήμα δίπλα σε ποτάμι". Την ίδια σημασία έχει και η λέξη "νάσος" στην πινακίδα της Ηράκλειας. Παρόμοιες σημασίες απαντώνται και σε άλλες ελληνικές περιοχές: στην Τραπεζούντα η λέξη "νησίν" ή "νεσίν" σημαίνει χωράφι, στην Τριφυλία η λέξη "νησάκι" δηλώνει τόπο ευρισκόμενο ανάμεσα σε πολλές πηγές, ενώ "Νησάκι" στην Αρκαδία σημαίνει κτήμα, αγροτεμάχιο δίπλα σε ποτάμι. Μπορούμε εν προκειμένω να αντιπαραβάλλουμε το ελληνικό "νασίδα" με τις αντίστοιχες λέξεις των ρωμανικών (λατινογενών) γλωσσών, π.χ. "isula" στη Σικελία σημαίνει "γόνιμη παραποτάμια ήλωριδα, φυτεμένη με κηπευτικά", "isclo" στα νεοπροβηγκιανά σημαίνει "προσχωματικό έδαφος, με θάμνους και δενδρύλλια κατά μήκος ποταμών", "isca" στα βορειοκαλαβρέζικα "ήλωριδα γης με θάμνους κατά μήκος ποταμού", επίσης η λέξη "iscia" στη Βενετία και το γερμανικό "Insel" που σημαίνει νησί αλλιά και "ήλωριδα γης κατά μήκος ποταμού". Μπορούμε να πούμε, ως εκ τούτου, ότι φαίνεται να πραγματοποιήθηκε παράλληλα η σημασιολογική εξέλιξη της λατινικής λέξης "insula" στις λατινογενείς γλώσσες και της ελληνικής λέξης "νήσος - νησίον" στα μεσαιωνικά και νέα ελληνικά, καθώς και στις νεοελληνικές διαλέκτους. Πρέπει επίσης να διευκρινιστεί ότι η μεσαιωνική ελληνική κωμόπολη "Νησίον" (σήμερα είναι μια μικρή πόλη) στη Μεσσηνία ονομάστηκε έτσι λόγω της θέσης της δίπλα στον ποταμό Πάμισο, διότι ο ποταμός αυτός υπερχείλιζε / πλημμύριζε συχνά και όχι επειδή η πόλη περιβαλλόταν από το ποτάμι και έδινε την εντύπωση νησιού, όπως είχε υποθεθεί.

* Οι δύο μεγάλες μπρούντζινες πλάκες, γνωστές ως Πινακίδες της Ηράκλειας, ανακαλύφθηκαν το 1732 και βρίσκονται τώρα στο Μουσείο της Νάπολης. Η μία πλευρά τους είναι χαραγμένη στα ελληνικά (σε δωρική διάλεκτο) ενώ η άλλη στα λατινικά, σε κείμενο που γράφτηκε αρκετά χρόνια αργότερα. Πρόκειται για δύο διατάγματα του τέλους του 4ου αι. π.Χ. για τη χρήση γης που ανήκε σε ναούς της περιοχής⁽⁴²⁾.

Ενισχυτική της άποψης για την ελληνικότητα του ονόματος, είναι η άποψη που εκφράζει ο Ουίλιαμ Μίτλερ στο κλασικό έργο του για την εποχή της Φραγκοκρατίας καθώς αναφέρει "το κάστρο του Νησιού ή L' Ille, όπως το μετέφραζαν οι Φράγκοι"⁽⁴³⁾.

Σημειώσεις

1. Ν. Καράμπελα "Μεσσηνιακό βιογραφικό λεξικό"
Β. Παναγιωτόπουλου "Ιωσήφ Ανδρούσης: Απομνημονεύματα περί της εν Τριπόλει εγκαθέρξεως αυτού και άλλων αρχιερέων και προυχόντων της Πελοποννήσου εν έτει 1821"
- "Μεσσηνιακά Χρονικά" τ. Β'
2. Αδ. Αδαμαντίου "Αναμνήσεις από την Μεσσηνίαν" - "Παρνασσός" τ. 16 αρ. 11 (1894)
και "Παρνασσός" τ. 17, αρ. 2 (1894)
3. W. M. Leake "Peloponnesiaka a supplement to Travels on the Morea" - 1846 - Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμάτας - Μετάφραση αποσπάσματος Βασ. Μπακόπουλος
4. W. M. Leake "Travels on the Morea" - 1830 - Προβολή στο Google Books - Μετάφραση αποσπάσματος Βαγγ. Μπισσάνης
W. Smith "Dictionary of Greek and Roman geography" - 1857 - Προβολή στο Google Books - Μετάφραση αποσπάσματος Βαγγ. Μπισσάνης
Όπως γράφει ο Ληκ, επισκέφθηκε την περιοχή δύο φορές σε διάστημα περίπου 25 χρόνων. Την πρώτη φορά (1805) διαπίστωσε ότι «(ο ποταμός) Πήδημα συναντά τη Μαυροζούμαινα κάτω από το Νησί, όπου τα ενωμένα ποτάμια έχουν το όνομα Διπόταμο, και είναι πλωτό με μικρές βάρκες». Στη δεύτερη επίσκεψη διαπίστωσε ότι η συνάντηση των δύο ποταμιών γίνεται «νοτίως της Μικρομάνης» και εκτίμησε ότι αυτές οι αλληλαγές μπορεί να γίνονται με φυσικό ή τεχνητό τρόπο.
Ο Κ. Π. Δάρμος ("Οι αρχαίοι ποταμοί της Πελοποννήσου") αναφέρει ότι η ένωση των ποταμών γινόταν στο ύψος του Αρι. Ανάλογη είναι η αναφορά από τον F. Lukerman στο "Reconstructing a Bronze Regional" που περιλαμβάνεται στο συλλογικό έργο "The Minnesota Messenia Expedition". Οι Αμερικάνοι αρχαιολόγοι έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι ο δρόμος που ένωνε την ομηρική Πύλο με τις πόλεις στην ανατολική πλευρά του Παμίσου, περνούσε από το ύψος του Αρι. Εκεί στένευε το ποτάμι και περιοριζόνταν οι ελώδεις εκτάσεις.
5. Χρ. Τσούντα "Λίμναι" - "Εστία" τ. 37, αρ. 7 (1894)
6. Στο κλασικό έργο για τον Πausanία, ο Ν. Παπαχατζής στα "Μεσσηνιακά" γράφει: "Η Αρτεμις λιμνάτις είχε πολλὰ ιερά στη Μεσσηνία. Το εδώ αναφερόμενο βρίσκονταν στη θέση Βόλυμος ή Βόλυμνος, δύο περίπου ώρες βορειοδυτικά του χωριού Αρτεμισία. Τη θέση του ιερού κατέχει το ερημοκλήσι της Παναγίας Βολυμνιώτισσας, στους τοίχους του οποίου είδε λίγο πριν από το 1840 ο L. Ross χρησιμοποιημένα ως οικοδομικό υλικό τα κομμάτια των ενεπίγραφων στηλών όπου αναφέρεται η Λιμνάτις θεά. Τα 6 κομμάτια που δημοσίευσε ο Ross βρίσκονταν ανάμεσα σε πολύ άλλο αρχαίο υλικό που είχε χρησιμοποιηθεί για το χτίσιμο της εκκλησίας, δεν φαίνονται όμως σήμερα, αν και άλλο αρχαίο υλικό είναι εμφανές, γιατί το εκκλησιάκι με τη σημερινή του μορφή είναι χτίσμα του 1910 [...]. Επειδή δεν υπάρχει αμφιβολία πως τον καιρό του Pausanία το ιερό της Βολυμνιώτισσας θεωρούνταν ως το Αρτεμισίο, το ονομαστό από το φόνο του βασιλιά Τήλεκλου, και επειδή στο ιερό αυτό βρέθηκαν και αναθήματα των πρώιμων αρχαϊκών χρόνων, η περιοχή της σημερινής Αρτεμισίας ταυτίστηκε με την αρχαία Δενθελιάτιδα".
7. Δ. Σταματοπούλου "Pausanίου Μεσσηνιακά"

8. Δ. Δουκάκη "Μεσσηνιακά και ιδία περί Φαρών και Καλαμάτας" 1905
9. Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών "Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία" 2002
10. en.wikipedia.org/wiki/Hierocles
11. L. Duchense "Les anciens evechees de la Grece" 1895 - www.persee.fr -Μετάφραση αποσπάσματος Μαρία-Ειρήνη Μπισοάνη
12. Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών "Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία" 2002
13. Σ. Λάμπρος "Ο βίος Νίκωνος του Μετανοείτε"
14. Αθ. Πετρίδη "Περί των μεσαιωνικών πόλεων Ανδρούσης και Νησίου" - Περιοδικό "Παρνασσός"
15. Κ. Ντόκου "Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδον της Β' Ενετοκρατίας" - Βιβλιοθήκη Τάσου Αποστολόπουλου
16. M. Le Quien "Oriens Christianus" 1740 - Βιβλιοθήκη Νομικής Σχολής Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης - Μετάφραση αποσπάσματος Σταύρος Παπανικολόπουλος
17. Αθ. Πετρίδη "Περί των εν Μεσσηνία μεσαιωνικών πόλεων Ανδρούσης και Νησίου" - "Παρνασσός" τ. 10. αρ. 1 (1886)
18. "Μελετίου Γεωγραφία Παλαιά και Νέα - Πλείστοις δε σημειώμασι επαυξηθείσα υπό Ανθιμου Γαζή", τ. Β' Εν Βενετία 1807 - Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Αθήνας
19. Διονυσίου Πύρρου του Θεσσαλού "Ελλάδος Περιήγησις-Μεσσηνιακά" (Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη) - Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμάτας
20. Εβιγλία Τσελεμπή "Οδοιπορικό στην Ελλάδα"
21. Bernard Randolph "The presentstate of the Morea" - Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμάτας - Μετάφραση αποσπάσματος Βασίλης Μπακόπουλος
22. Αθ. Καραθανάση "Επαναστατικές κινήσεις στην Πελοπόννησο στα 1659" - "Πελοποννησιακά" τ. Η'
23. Διονυσίου Πύρρου του Θεσσαλού "Ελλάδος Περιήγησις-Μεσσηνιακά" (Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη) - Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμάτας
24. Joseph Romain "Atlas de l' ancienne geographie universelle comparee a la moderne" 1801 - Προβολή στο Google Books
Αθ. Αγγελόπουλου "Κηλαύδιου Πτολεμαίου Γεωγραφική Υφήγησις"

25. Dawson William Turner Notew on Herodotus: original and selected from the best commentators 1848 - Προβολή στο Google Books
 - Jean Baptiste Bourguignon d' Anville "Compendium of ancient and modern geography" 1810 - Προβολή στο Google Books
 - Aaron Arrowsmith "A compendium of ancient and modern geography: for the use to Eton school" 1839 - Προβολή στο Google Books
 - Samuel Bulter Geographia classica: or, The application of ancient geography to the classics 1847 - Προβολή στο Google Books
 - J. H. L. Hunt The Printing machine - Προβολή στο Google Books
 και άλλα βιβλία που προβάλλονται στον ίδιο δικτυακό τόπο.

26. Δ. Σταματόπουλος "Παυσανίου Μεσσηνιακά"

27. Paul Cartledge "Sparta and Lakonia: a regional history, 1300-362 B.C." -Προβολή στο Google Books
 Διεθνές Συμπόσιο "Στα βήματα του Παυσανία" – 2007

28. Β. Παναγιωτόπουλου "Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας"

29. Στράτου Ν. Κτεναβέα "Μεσσηνιακή Επετηρίς" 1908

30. Δημήτρη Ι. Παπάνη, Γιάννη Δ. Παπάνη "Λεξικό της Αγιασώτικης διαλέκτου" 2000.
 Η αναζήτηση έδωσε δύο ακόμη χωριά με το όνομα Λιμοχώρι, τα οποία όμως "έσβησαν" από το χάρτη και δεν υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία για την προέλευση αυτού του ονόματος. Το χαρακτηριστικό και των δύο είναι ότι βρίσκονταν σε υψώματα με θέα προς τη θάλασσα. Η αναζήτηση στο Διαδίκτυο με ελληνικούς χαρακτήρες δεν απέδωσε αποτελέσματα. Αντιθέτως όμως έδωσε πληροφορίες η αναζήτηση με λατινικούς χαρακτήρες (ως limohori). Η πρώτη πηγή είναι τουρκική και αφορά βιλαέτια, σαντζάκια, καζάδες και χωριά της Κρήτης κατά την Τουρκοκρατία και στον καζά του Τέμενους υπάρχει το Λιμοχώρι (www.formatlantis.com/19-yy-sonu-girit-vilayetinin-sancak-kaza-ve-koyleri-t36140.html). Σήμερα το χωριό δεν υπάρχει και η περιοχή ανήκει στην εδαφική περιφέρεια των Βασιλειών Ηρακλείου. Η δεύτερη πηγή είναι αλβανική, υπάρχει σε πολλές ιστοσελίδες που αναφέρονται σε αρβανίτικες ζώνες στην Ελλάδα και στην Κορινθία περιλαμβάνει το Λιμοχώρι (<http://rashtriku.org>). Η αναζήτηση στα ελληνικά δεν στάθηκε δυνατό να δώσει αποτέλεσμα καθώς το 1928 για άγνωστο λόγο μετονομάστηκε σε Ελληνοχώρι.

31. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας "Λεξικό δημόδους μεσαιωνικής γραμματείας (1100-1669)"

32. Bory de Saint-Vincent: Relation du voyage de la commission scientifique de Moree - Προβολή στο Google Books - Μετάφραση αποσπασμάτων Κώστας Βρακάς

33. Abel Blouet "Expedition scientifique de Moree: Architectures, sculptures, inscriptions" - Ψηφιακή βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Χαϊδελβέργης - Μετάφραση αποσπασμάτων Μαρία-Ειρήνη Μπισάνη

34. J. A. Buschon "La Grece continentale et la Moree" 1843 - Προβολή στο Google Books - Μετάφραση αποσπασμάτων Μαρία-Ειρήνη Μπισάνη

- 35.** Αθ. Πετρίδη "Περί των εν Μεσσηνία μεσαιωνικών πόλεων Ανδρούσης και Νησίου" - Περιοδικό "Παρνασσός" τ. 10, αρ. 1 (1886) - Ψηφιακή βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου Πατρών
- 36.** A. Bon "Le Peloponnese Byzantin jusque 'en 1204"
- 37.** Peter Topping "The Post-Classical Documents" - The Minnesota Messenia Expedition
- 38.** Αδ. Αδαμαντίου "Τα Χρονικά του Μορέως" 1906 - Σπάνια βιβλία στη Λαϊκή Βιβλιοθήκη Καλαμάτας
- 39.** arcadia.ceid.upatras.gr/arcadia
- 40.** www.levidionline.com/ladonas και σε πολλήs ακόμη ιστοσελίδες που αναφέρονται στην περιοχή του Λάδωνα.
- 41.** Τάσου Γρισόπουλου "Ιστορία της Γαστούνης" - Πελοποννησιακά ΚΓ' 1998.
- 42.** D. Georgakas "Griechische Ortsnamen - Byzantinische Zeitschrift" 1942 - Το σπάνιο αυτό κείμενο πρόσφερε ο φίλος Ν. Ζερβής - Ιδιαίτερες ευχαριστίες για τη μετάφραση στη Σικελία Κωνσταντακοπούλου
- 43.** William Miller "Η Φραγκοκρατία στην Ελλάδα"

ECCLESIA
CORONA

V. SOPHRONIUS. sedem bene affectus, Ulifiponem adit à gentilibus suis sua fede expulsi quum esset. Anno 1731. Sophronius cognomento Graffi episcopus Corona, erga Romanam

ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ. 409

XI. ECCLESIA ELIDIS.

ELIS sive Elea Idem, Achaiae civitas est, à qua Elis vel Elea regio dicta est. Arcadi, ait Strabo, pro Messeniis bellum susceperunt, adeoque sociam illis navarunt operam, ut univarsa ora ad Messenios usque fines Arcadium in Mediterranea contingens Elea vocitetur. Nud si veteri Helleni inveniuntur τὴν κατὰ τὴν Ἀχαιῶν τὴν ἐκ Μυρτιάδων ὄψιν, ἀπὸ τῆς ἰσθμίου τὴν πρὸς Ἀργεῶν. His concinit Ptolemæus & Scylax qui Elidem dixit. Hierocli in Notitia Elis Ætolia interropolis dicitur, Hæde μὲν τῆς Ἀχαιῶν. Ceterum nulla ejus mentio est in ecclesiarum Notitiis.

EPISCOPI ELIDIS.

I. DIONYSIUS.

IN subscriptionibus epistole Concilii Sardicenis ad ecclesiam legitur Dionysius ab Achaia de Elida (lege Elide.) Qui certe alius non est à Dionysio cujus causa Eusebiani sanctam illam synodum carperunt, in sua quam Philippopoli Africanis dederunt epistola, in qua sic fertur ex translatione latina. Dionysium vero ab Ælicia provincia Achaia, quem expulsi fuerunt in synodo habuerunt, & exponen-

As est expositi Judicis, & eos communicatis divina mysteria pertrahant. Codex Remigianus habet in subscriptionibus Sardicenis ab Elida Librarij errore altero. Legendum vero potius esse ab Elide, colligo ex Athanasio Apologia ad Constantium Imp. in qua testatur unum ex episcopis qui comites ejus fuerunt, dum ad Constantem Imp. pergeret, fuisse Dionysium, qui in editis Elidis dicitur, Διονύσιος δὲ ἐκ Ἀχαιῶν, errore altero Amanuensis pro ἐκ Ἑλλάδ, in Elide.

XII. ECCLESIA TEGEÆ.

TEGEÆ Tregis, Arcadiæ oppidum est Ptolemæo, adeoque Peloponnesi Mediterranea. Plinius, Mediterranea Peloponnesi Arcadiæ, inquit, maxime iomet, unquam à mari remota, initio, Drynadii, mox Pelagis appellata: oppida ejus Plophis, Maninea, Sympliaton, Tega, &c. Strabo lib. 8. Tega mediocri adhuc statu manet, inquit. Nullis in Notitiis apparet.

EPISCOPI TEGEÆ.

I. OPHELIUMUS.

IN synodo Chalcedonensi sedit subscripsitque Ophelmus episcopus civitatis Tega, Ophi-

liumus Vitiomus Tegas. Qui certe inter episcopos provincie Hælladis censetur in codice latino, ubi male Getas pro Tegas sive Tegas scripturunt.

XIII. ECCLESIA MESSENES.

MESSENE Messenæ, Messeniæ regionis Peloponnesi caput fuit, de qua Plinius lib. 4. cap. 5. Ibi regio Messeniæ duo decem viginti montium, apertis Panisus, unius autem Messenæ, Ithome, &c. Sequiorum vero Ithome in unam cum Messenæ civitatem coaluit, Georgio Phrenza teste lib. 2. hist. cap. 2. Ithome, qua nunc Messenæ dicitur. In litore Messeniæ finis posita Messenæ erat; quæ Hælladis censetur Hierocli. In Notitiis aliis archiepiscopatus est, qui à Dniziparorum dicitur, Δελφικῶν, ἢ τῶν Μανίων. Hodiernæ Messenigæ, Nigro teste, nominatur, Zuordo Messenigæ.

EPISCOPI MESSENES.

I. ALEXANDER.

UBi in subscriptionibus epistole synodi

Sardicenis legitur, Alexander ab Achaia de Messenis, emendo de Messenis, vel de Messenæ, καὶ Μωσίων, ἢ Messenæ. Non enim

Στο απόσπασμα από το βιβλίο του M. Le Quein "Oriens Christianus" δεν αναφέρεται μεταφορά της έδρας από την (αρχαία) Μεσσηνή στο Νησί, αλλά αντιθέτως ταντίξεται η έδρα της Επισκοπής με την Ιθώμη και γίνονται αναφορές στο "Συνέκδοχον" του Ιεροκλέους και το "Χρονικόν" του Γ. Φραντζή

ὅποια ἐρέκετο πλησίον τῆ Ταύρου τῆ Ἀεικομίνης, καὶ ὡσαύτως ἀσωμῆθης ὁ Ταῦρος νὰ δοῦνται, ἐπαράττω το ἐδῶ καὶ ἐμύγκριζε, τὸν ὅποιον παρτήριον, αἰσῶως ἢ ἤθελε σείση τὴν Στήλην, ἢ τὸν ὄτυχες σημεῖον τῶν Μεσσηνίων, εἰς δὲ ἢ δὲ ἤθελε τὴν παραξή, ἐκρίνετο παρ αὐτοῖς, ἀτυχές ἢ κακόν. ἐπαυγύριζον ἀκόμη οἱ Μεσσηνιοὶ ἢ ἑορτῆς κατ' ἔτος, τῆς ἐποῖας Ἰθαμίας ἐκάλον. ὁμοίως ἢ Ἀγῶνας Μουσικῆς, ἢ Ἀἶθλα, ἢ τὰ λοιπά. ὁ ποταμὸς ὅπου τρέχει πλησίον τῶν Μεσσηνίων Βάβυρας λέγεται, καὶ μετὰ τῶν ποτῶν εἶναι ὁ Παμιστὸς ποτ. ὅς τις ἢ Παῖσιος καὶ Παυῖσιος λέγεται, ἢ κοινῶς Πιρράτζα, ἢ τὸ ποτάμι τῶ Νησίου, αἱ πηγαὶ τῶ ὁποῖο εἶναι ἰατρικὰ εἰς τὰ μικρὰ παιδιὰ· εἰσέρχεται εἰς τὸν Μεσσηνιακὸν Κόλπον; ἢ εἶναι ὁ μέγιστος ὄμιον τῶν ἄλλων ποταμῶν, ὅπου εἶναι ὡδὸν τῶ Ἰθμῶ. εἰς τὰ δεξιὰ αὐτῶ ποτῶν τῆς θαλάσσης εἶναι τὸ Εὐαὸ ὄρος. Εὐαὸ εἰ κληθῆ μετὰ τὸ νὰ εἶπεν ἐκεῖ ἄνωθεν ὁ Διόνυσος Εὐοί, Βακχικὸν ἐπίφθεγμα, λέγεται κοινῶς Βυρκαῖον. μετὰ τῶ ὄρους, καὶ τῶ ποταμῶ, ἦσαν ἢ πόλεις, οἷον Λαμπίδια, Τειπολις, ἢ κατὰ τὸ μέρος τῆς Ἀρκαδίας Πανίσιον, Ἰπανία, Διποία, ἢ τὰ ἔξης. τῶπος τις ὁποῦ εἶναι ὡδὲ τὸν Λαμιστὸν ποταμῶ. λέγεται κοινῶς Νησὶ τῶ Δελφάγα, ἢ τῶ Τροϊζικῶς πόλεως, ἢ ὅποια Τροϊζην ἢ τὸν Μεσσηνίος, πλησίον τῶ ποτ. 15. μίλια, (κατὰ τῆς) ἑξέμακρῶ τῆς Ἰθαμῆς. ἢ ἀνωτέρω τῆς Τροϊζηνος, ἦσαν αἱ Θουραὶ, πόλις Μεσσηνίος, ἢ τῆς ἐκαλεῖτο πρότερον Ἀρθενα, καίτοι ἐν ὄρει, ὕστερον δὲ τῶ ἐκατήβασαν εἰς τὸν κάμπτον πρὸς τὸν Ἄειον ποταμῶ, ὅς τις σμίγεται μετὰ τὸν Παῖσιον. εἶπε Καλάμαι, καὶ τῶ Μεσσηνίος. Μίμαια χωρίον. Φεραὶ, ἢ Φυραὶ, μετὰ τῆς Μεσσηνίος πρὸς Βορρῆαν, ἢ τῆς Ἀβίας πρὸς Μεσσηνίαν, ἀφ' ἧς ἀπέχει 70. στάδια. τῆς δὲ θαλάσσης ἑξέμακρῶ στάδια 6., λέγεται ὄποτι τῶν νὰ καλῆται κοινῶς Κεραμίδι. αἱ Φεραὶ πλησίον ἦσαν τῶ Νέδαϊος ποταμῶ· εἰς αὐτὸν τὸν ποτ. ἐγγύς, ἢ τὸ

Στη σελίδα που αναφέρεται στην περιοχή, ο Μελέτιος γράφει για "Νησί του Δελφάγα", για "ποτάμι του Νησιού" και ότι για "Δελφάγα" όπως λανθασμένα έχει μεταφερθεί στην τοπική ιστοριογραφία